

+

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра соціальної роботи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до магістерської роботи

**на тему: „Вплив релігії на становлення ціннісно-сміслової сфери
майбутнього соціального працівника”**

Виконала: студентка V курсу, групи СРзм-51
галузі знань 1301 – „Соціальне
забезпечення”, спеціальності 8.13010201
„Соціальна робота”
Музика Ольга Миколаївна
Керівник: к.психол.н., доц. Гірняк А.Н.
Рецензент: _____

ТЕРНОПІЛЬ – 2013

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

- 1.1. Категорійно-понятійний апарат та систематика цінностей.
 - 1.2. Історичні аспекти впливу релігії на становлення ціннісно-сміслової сфери населення.
 - 1.3. Особливості формування та розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості.
- Висновки до першого розділу.

РОЗДІЛ 2. ОРГТЕХНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

- 2.1. Психологічні механізми та процеси аксіогенезу.
 - 2.2. Технологія та процедури розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості.
 - 2.3. Різновиди та сутнісне наповнення принципів виховної діяльності.
- Висновки до другого розділу.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

- 3.1. Програма розвитку ціннісно-сміслової сфери соціального працівника.
 - 3.2. Тренінг навичок формування ціннісних орієнтацій та психодуховного самотворення особистості.
- Висновки до третього розділу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ	9
1.1. Категорійно-понятійний апарат та систематика цінностей.....	9
1.2. Історичні аспекти впливу релігії на становлення ціннісно-смиислової сфери населення.....	14
1.3. Особливості формування та розвитку ціннісно-смиислової сфери особистості.....	19
Висновки до першого розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. ОРГТЕХНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ	27
2.1. Психологічні механізми та процеси аксіогенезу.....	27
2.2. Технологія та процедури розвитку ціннісно-смиислової сфери особистості.....	38
2.3. Різновиди та сутнісне наповнення принципів виховної діяльності.....	43
Висновки до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА	53
3.1. Програма розвитку ціннісно-смиислової сфери соціального працівника.....	53
3.2. Тренінг навичок формування ціннісних орієнтацій та психодуховного самотворення особистості.....	61
Висновки до третього розділу.....	71
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	85

Додаток А. Методика М. Рокича "Ціннісні орієнтації"	85
Додаток Б. Експрес діагностика соціальних цінностей особистості	90
Додаток В. Методика М. Рокича, О. Фанталова "Рівень співвідношення "цінності" і "доступності" в різних життєвих сферах"	92
Додаток Д. Програма «Самопізнання» як шлях до відродження морально-духовних цінностей людини	96
Додаток Е. Діагностування рівня особистісного розвитку з урахуванням вікового фактора	104

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ціннісні орієнтації є важливим компонентом світогляду особистості чи групової ідеології, що виражає пріоритети і прагнення індивіда чи групи стосовно тих чи інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо). Як відомо соціальні цінності, котрі засвоюються (інтеріоризуються, інтерналізуються) в процесі соціалізації особистості є головним чинником, що зумовлюють і регулюють її мотивацію, а відтак і поведінку. Отож дослідження впливу релігії на становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього соціального працівника є винятково актуальним для західного регіону України і має високу теоретико-прикладну значущість.

Піднята проблематика є актуальною не лише для дослідників, що працюють у галузі педагогічної та вікової психології й досліджують вікову динаміку аксіосфери, а й характеризується надзвичайно широкою міждисциплінарністю наукового пізнання. Зокрема, теоретичну основу систем виховання складають психологічні й педагогічні учення, які панують у певному суспільстві. Філософські, релігійні й соціально-політичні концепції створюють основу методології виховного процесу. Педагогічна наука опікується питаннями розроблення цілей, змісту й методів організації виховання. Психологія ж покликана досліджувати психологічні й соціально-психологічні механізми організації та здійснення ефективного виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень з піднятої тематики. Результати досліджень ціннісно-сислової сфери особистості висвітлювались у низці праць як вітчизняних, так і зарубіжних психологів. Зокрема цій проблематиці присвячені фундаментальні наукові напрацювання представників необіохевіористичної концепції соціального наuczіння (А. Бандура), прихильників теорії оперантного наuczіння (Б. Ф. Скіннер), діяльнісного

підходу в психології (С. Л. Рубінштейн), а також послідовників гуманістичної (В. Франкл, А. Маслоу, К. Роджерс) та екзистенційної (Р. Мей) психології. Серед вітчизняних психологів найбільш продуктивними виявились дослідження К. А. Абульханової, А. Б. Брушлинського, Ф. Е. Василюка, Л. С. Виготського, Є. В. Корнілова, Д. О. Леонтьєва, К. Музди-Баєва, А. Г. Асмолова, Б. С. Братуся, Е. А. Климова, А. Б. Сірого, Л. Ф. Шестопалова, М. С. Яницького та ін. Крім того, у контексті обраної теми нами досліджувався й теологічний підхід до розв'язання піднятої проблематики (Тома Аквінський, Августин Блаженний).

Мета – дослідження впливу релігії на становлення ціннісно-сміслової сфери майбутнього фахівця та розробка психолого-педагогічних засобів розвитку останньої.

Гіпотеза дослідження: серед багатьох чинників, що зумовлюють розвиток ціннісно-сміслової сфери майбутнього соціального працівника релігія має не провідне значення, оскільки споміж сучасної молоді формопрояви її релігійності мають лише масовий зовнішньо декларативний характер без сутнісно-сміслового внутрішнього (власне психологічного) наповнення.

Задля досягнення поставленої мети нами вирішувались наступні **завдання дослідження:**

1. Дослідити генезис та культурно-історичні особливості виникнення й поширення тих чи інших ціннісних орієнтацій.
2. Здійснити систематику цінностей та уточнити категорійно-понятійний апарат піднятої проблематики.
3. Окреслити психологічні механізми та процеси аксіогенезу.
4. Провести загальну характеристику технології та процедур розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості.
5. Критеріально виокремити та здійснити сутнісну характеристику принципів виховної діяльності.

6. Розробити програму і психологічний тренінг спрямований на формування ціннісних орієнтацій особистості та розвиток навичок її психодуховного самотворення.

Об'єкт дослідження – соціальні цінності та аксіосфера особистості.

Предмет дослідження – особливості розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутнього соціального працівника.

Методи наукового пошуку: критичний та теоретико-методологічний аналіз, науковий синтез, історична деконструкція, категоризація, класифікація та систематизація, порівняння, узагальнення, рефлексія, моделювання, програмування, психолого-педагогічний тренінг. У ході останнього нами застосовано наступний комплекс вправ: «Подарунок», «У чому мені поталанило в житті», «Цінності», «Мої життєві та професійні плани», «10 заповідей», «Образ тварини», «Близнюк здалеку», «Чарівний магазин», «Образ Я», «Песиміст, Оптиміст, Блазень», «Що в ньому нового?», «Дозволь собі бути різним!».

Практична значущість одержаних результатів дослідження.

Одержані у ході проведеної науково-дослідницької роботи результати мають, на наш погляд, важливе прикладне значення, а саме розроблено *орґтехнологічну модель* розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутнього фахівця, що охоплює психологічні механізми та процеси аксіогенезу, технологію та процедури розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, а також систему основних принципів виховної діяльності. На їх основі розроблена *програма й психологічний тренінг* спрямований на формування ціннісних орієнтацій особистості та розвиток навичок її психодуховного самотворення.

Апробація результатів. Основні результати проведеного дослідження опубліковані у формі тез (0,3 ум.друк.арк.) та виголошені на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу», яка відбувалася 16-17 травня 2013 року у Тернопільському національному

економічному університеті (ТНЕУ). Водночас окремі результати проведеної науково-дослідницької роботи використано професорсько-викладацьким складом кафедри соціальної роботи при розробці робочих програм і викладанні навчальних дисциплін «Вікова та педагогічна психологія» та «Професійна етика соціального працівника».

Також одержані результати зазначеного магістерського дослідження впроваджено у досвід роботи Ковельського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Структура роботи. Дослідження охоплює вступну частину, три розділи, загальні висновки, перелік використаних джерел і додатки. Сукупний обсяг науково-пошукової роботи становить 111 сторінок, обсяг основної частини викладено на 77 сторінках. У магістерській роботі подано 4 таблиці та 2 графічних рисунки. Список використаних джерел становить 72 одиниці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Категорійно-понятійний апарат та систематика цінностей

Цінності — соціально схвалювані уявлення про добро і зло, справедливість, патріотизм, любов і дружбу та інші значущі еталонно-сміслові конструкції, що поділяються більшістю людей, не піддаються сумніву і слугують для них певним взірцем чи ідеалом [3, с. 72].

Ціннісно-сміслова сфера — складне цілісне утворення, представлене передусім ціннісними орієнтаціями, які формуються при засвоєнні соціального досвіду, виявляються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах і є важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда [14, с. 102].

Матеріальні вартості, до котрих належать їжа, одяг, предмети побуту, житлові умови, знаряддя праці, засоби виробництва слугують для збереження життя, створення певних умов існування. Найважливіший аспект матеріальних вартостей полягає в тому, що вони опосередковані людською працею, суспільним виробництвом. Праця, яка сама собою є цінністю та необхідною умовою існування суспільства, виробляє цінності, як матеріального, так і духовного спрямування [17, с. 43].

Релігія - особлива форма усвідомлення світу, зумовлена вірою в надприродне, що охоплює сукупність моральних норм і типів поведінки, обрядів, культових дій і об'єднання людей в організації (церкву, релігійну громаду) [48, с. 74].

Мораллю (чи моральністю) називають прийняту в суспільстві систему норм, ідеалів, принципів і її вираження в реальному житті людей [54, с. 53].

Моральність — термін, найчастіше вживається в мові і літературі як синонім моралі, іноді — етики. У більш вузькому значенні моральність — це внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і вільній волі — на відміну від моралі, яка, поряд з законом, є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда. Етика ж — назва науки про мораль [53, с. 104].

Аксіологія (від грец. *Ἀξία* - цінність і *λόγος* - вчення) - філософська дисципліна, що досліджує категорію «цінність», характеристики, структури та ієрархії ціннісного світу, способи його пізнання і його онтологічний статус, а також природу та специфіку ціннісних суджень. Аксіологія включає і вивчення ціннісних аспектів інших філософських, а також окремих наукових дисциплін, а в більш широкому сенсі - всього спектру соціальної, художньої та релігійної практики, людської цивілізації та культури в цілому [60, с. 5].

Духовна цінність – це те, що вище за матеріальні цінності те, що має бути на першому місці - це те, що варте поваги [68, с. 541].

Ціннісні орієнтації - це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда у процесах соціальної адаптації та соціалізації [31, с.38].

Цінності набувають соціального сенсу, реалізуються і справляють вплив на свідомість та поведінку людини тоді, коли вони глибоко усвідомлюються та приймають людиною як ціннісно-сміслові орієнтації в світі людських потреб, насамперед, моральних.

У працях науковців розглядаються сутність таких понять як: «цінність», «система цінностей», «ціннісно-сміслова сфера», їх особливості та функції (Д.О. Леонтьєв, Г.Л. Будинайте, Р.Х. Шакурова, Т.М. Буякас, М. Рокич, Б.І. Додонов, В.А. Ядов та інші), принципи їх класифікації (В.П. Тугаринов, О.Г. Дробницький, Е. Фромм, П.Ф. Каптерєв та інші), динаміка і трансформація системи цінностей, в залежності від віку (І.В. Дубровіна, І.С. Кон, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв тощо) [69, с. 48-49].

Ціннісно-смилова сфера особистості посідає місце на перехресті двох великих областей: з одного боку, мотивації, а з іншого – світоглядної структури свідомості (табл. 1.1). Ціннісно-смилова сфера – це основа особистості з її неповторною картиною світу [32, с. 423]. Різноманітні психологічні розробки ціннісно-смилової сфери представлені в роботах Е. Фромма, А. Маслоу, В. Франкла, Е. Шпрангера, Дж. Холлада, Дж. Крамбо, М. Рокича тощо [72, с. 46].

Таблиця 1.1

Системно-категоріальний аналіз ціннісно-смилової сфери людини (ЦССЛ)

Етапи психосоціального зростання особи (за В.І.Слбодчиковим)	Стадії розвитку ЦССЛ (за З.С.Карпенко)	Форми розгортання суб'єктності	Рівні оволодіння педагогічним взірцем	Моральна позиція особи	Стиль життя	Психологічні засоби розвитку ЦССЛ	Еталони культурного розвитку
суб'єкт	моно-суб'єкт	діяльність	взірець –знання	егоцентрична	споживацький	ідентифікація	«знаю» «вмію» «не зобов'язаний»
особистість	полі-суб'єкт	свідомість	взірець-норма	корпоративна (групоцентрична)	продуктивний	рефлексія	«знаю» «вмію» «мушу»
індивідуальність	мета-суб'єкт	творчість	взірець-ідеал	просоціальна (гуманістична)	творчий; удосконалювальний	емпатія	«знаю» «вмію» «буду»
універсум	абсолютний суб'єкт	універсальність	особистісний взірець	духовна (есхатологічна)	героїчний	медитація	«знаю» «вмію» «хочу»

М. Рокич вивчає цінності як різновид стійкого переконання. Людські цінності вирізняються наступними основними ознаками (табл. 1.2):

- 1) загальна кількість цінностей, яка являється людським надбанням, загалом не велика;
- 2) всі люди мають однакові цінності, хоча володіють ними в різному ступені;
- 3) всі цінності організовані у системи;
- 4) людські цінності простерігаються в культурі, суспільстві, його інститутах та в самій особистості;
- 5) вплив цінностей простежується майже в усіх соціальних феноменах, які заслуговують вивчення [1, с. 207].

Таблиця 1.2

Класи цінностей (за М. Рокичем) [1, с. 204]

№ з/п	Назва класу цінностей	Характеристика
1.	Термінальні цінності	наполягання на тому, що будь-яка кінцева мета індивідуального буття з особистої чи суспільної точки зору варта того, щоб до неї іти;
2.	Інструментальні цінності	наполягання на тому, що будь-який образ дій з особистої і суспільної точки зору є переважним в різних ситуаціях

Термінальні цінності володіють більш стійким характером, ніж інструментальні, а також для них характерна менша міжіндивідуальна варіативність (табл. 1.3) [5, с. 165].

Таблиця 1.3

Категорії цінностей (за В. П. Тугаріновим) [22, с. 27]

№ з/п	Назва категорії цінностей	Характеристика
1.	Духовні цінності	освіта, наука, мистецтво;
2.	Матеріальні цінності	техніка та матеріальні блага, що можуть виконувати функцію стимулятора індивідуально-психічного розвитку лише разом із духовними та суспільно-політичними цінностями;
3.	Суспільно-політичні цінності	свобода, братерство, рівність, справедливість тощо.

Д. О. Леонтьєв виділяє такі три форми існування цінностей:

- 1) суспільні ідеали;
- 2) наочні цінності;
- 3) особові цінності [38, с. 94].

Індивідуальна послідовність цінностей, представляє собою ієрархію дуже добре розмежованих «блоків». Д.О.Леонтьєв представляє усі можливі угруповання цінностей, які об'єднані в блоки за різноманітними підставами та які створюють свого роду протилежні ціннісні системи [38, с. 96]. Наприклад, серед термінальних цінностей протиставляються такі:

1. Конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) - абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість).

2. Індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, впевненість в собі, активне діяльне життя, розваги, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних взаємовідносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя рідних).

3. Професійні цінності (цікава робота, творчість, продуктивне життя, активне діяльне життя) – цінності власного життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, щасливе сімейне життя).

4. Активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивна життя, цікава робота) – пасивні цінності (впевненість в собі, пізнання, краса природи та мистецтва, життєва мудрість тощо) [41, с. 15-17].

Щодо інструментальних цінностей, то Д. О. Леонтьєв виділяє такі крайності:

1. Етичні цінності (чесність, неприпустимість недоліків, справедливість, щедрість) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність, ввічливість) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність діяльності, тверда воля, старанність, пунктуальність).

2. Індивідуалістичні цінності (цілеспрямованість, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (старанність, самоконтроль,

відповідальність, вміння подобатись людям) – альтруїстичні цінності (толерантність, чуйність, ввічливість, справедливість).

3. Інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світосприйняття (життєрадісність, чесність, чуйність, оптимістичність).

4. Цінності самоствердження (високі задуми, незалежність, непримиренність, сміливість, цілеспрямованість, тверда воля, впевненість, відвертість) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів тощо) [50, с. 105-107].

Однак і в науковій літературі мають місце також й інші різновиди цінностей та рівні їх розвитку.

1.2. Історичні аспекти впливу релігії на становлення ціннісно-сміслової сфери населення

Не менш пізнавальними є історичні аспекти впливу релігії на формування ціннісно-сміслової сфери майбутнього соціального працівника. Зокрема, проблема релігійних цінностей стосується сфери внутрішнього духовного життя людини і потребує вирішення її в загальній соціально-легітимній формі. Пошук загальноприйнятих моральних ціннісно-сміслових орієнтирів соціального розвитку вимагає ретельного вивчення природи релігійних цінностей, їх структури, змісту й характеру функціонування. В сучасних українських реаліях особливого значення потребує вивчення християнських цінностей, оскільки християнство історично було і залишається основною формою релігії українців, і саме християнські цінності є одним з найважливіших факторів, що впливають на формування й розвиток політики, освіти, національної культури та інших сфер духовного та суспільного життя [55, с. 26-27].

Питання християнської етики, релігійної духовності, а також впливу християнства на сучасний моральний стан суспільства є предметом великого кола обговорення. Йдеться про необхідність виокремлення релігійно-ціннісної проблематики, яка має самостійне наукове значення, а також осмислення сутності християнських цінностей, їхнє глибинне розуміння і пояснення, визначення основних характерних рис і форм існування, рівнів організації і закономірностей їхнього розвитку.

На основі аналізу існуючих підходів до розуміння феномена релігійних цінностей у релігієзнавстві, психології релігії, християнській теології, соціології та філософії встановлено, що на даному етапі як в науковій, так і релігійній християнській думці відсутній єдиний погляд на ціннісну природу релігії як на багатовимірний духовний феномен [57, с. 34-37].

Християнство є багаторівневою аксіологічною системою, навіть можна сказати своєрідною «матрицею» цінностей, що прагне охопити всі індивідуальні та суспільні потреби та забезпечити цілісне функціонування людського буття, адекватність взаємин із дійсністю. Для християнської теології характерним є широке використання категорії цінності, причому зміст різних цінностей та їхнє місце в послідовній системі є дещо відмінними в залежності від конфесійної інтерпретації та історичного періоду [59, с. 7-9]. Християнські цінності виконують цілий ряд функцій, основні з них: світоглядна, легітимізуюча, регулятивна, інтегративна та сенсоформуєча [56, с. 198-199].

На духовному рівні вплив християнських цінностей пов'язаний з їхньою морально-етичною обумовленістю, вони претендують на роль регулятора поведінки людини, пропонуючи їй критерії оцінок та норми, засновані на принципах християнської любові, а також богоцентризму.

На рівні особистісному характерними рисами християнської ціннісно-сміслової орієнтації є її парадоксальність та суперечливий характер. Специфіка християнської ціннісно-сміслової орієнтації розкривається в такому понятті як «внутрішня людина», що відображає особливості

християнського світовідчуття та світогляду. Християнська аксіологія дає віруючому розуміння місця та значення життя людини, високий рівень емоційних переживань і можливість реалізації поведінки в релігійних рамках. Християнські ціннісно-сміслові орієнтації беруть участь у підтримці духовного балансу особистості і є певним засобом досягнення соціально-психологічної стабільності.

На соціальному рівні релігійні цінності впливають на соціальну структуру, мотивацію соціальної поведінки людей, соціальну динаміку, наповнюють її змістом і визначають певний напрямок. Християнські цінності також беруть участь у процесі взаємодії релігії з різними сферами соціального життя [52, с. 87-89].

Важливу роль для цінностей християнства відіграє теоретико-методологічний аналіз ролі релігійного духовного фактора в суспільних процесах у працях сучасних релігієзнавців та філософів, таких як: Л. Филипович, А. Глушак, А. Черній, А. Колодний, П. Саух, В. Пащенко, І. Мозговий, О. Саган, В. Доля, В. Єленський, В. Лубський, С. Головащенко, М. Бабій, Г. Кулагін, Н. Дудар, О. Бучма та інші.

Почали розглядати релігійні цінності як необхідний функціональний елемент соціальної системи суспільства Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс [58, с. 25]. Дослідженням ролі, функцій, структури релігійних цінностей у суспільстві займалися Б. Маліновський, Т. О'Діа, Р. Белла, А. Редкліфф-Браун. Зв'язок із життєво важливими людськими потребами, а також особистісний аспект християнства – у центрі уваги таких філософів та психологів як: Ф. Ніцше, З. Фрейда, Е. Фромма, У. Джемса та інших [52, с. 88].

З'ясуванню ролі та місця релігії в системі суспільних відносин, а також ціннісно-сміслових орієнтацій особистості присвячені праці Д. Угриновича, О. Онищенка, Б. Лобовика, Г. Лебединця, Е. Дулумана; взаємозв'язку релігії й моралі – В. Шердакова, П. Сауха, Ю. Терещенка, А. Черткова, А. Авксентьева; психологічним аспектам релігії – К. Платонова, К. Кіндрата, В. Носовича, І. Малахової. Проблемами особистісного аспекту у вивченні

релігійних цінностей займалися С. Слободянюк, Р. Данильченко, Л. Чухіна та інші.

Виокремлення проблеми цінності у зв'язку з розподілом поняття буття і блага відбулося у філософії І. Канта. У неокантіанстві бачимо становлення та розвиток аксіології як вчення про цінності, ціннісно-смыслову сферу особистості, що протиставляється емпіричній науці. Питання джерела та природи цінностей, а також зв'язку з Богом, свідомістю та буттям були в центрі уваги Г. Ріккєрта, М. Шелєра, В. Віндельбанда, Н. Гартмана. Особливе місце в розумінні християнської аксіології має екзистенціалізм, у якому цінність не розглядалася як окрема категорія, але розробляється розуміння християнства як особливого ціннісного виміру [6, с. 111-113].

Ідеологи протестантизму М. Лютер, Ж. Кальвін та інші утвердили цінності земного існування людини, кожної особистості та її внутрішньої свободи, тим самим піддаючи сумніву теоретичні і практичні засади середньовічної церкви. Протестантизм виробив принципи соціальної етики, підготувавши ґрунт для релігійного та згодом філософського раціоналізму, став основною складовою класичної німецької філософії та деяких інших філософських течій (прагматизму, персоналізму, екзистенціалізму). Пошук нових цінностей внаслідок зміни умов суспільства, зумовлених поширенням протестантизму, відбувався у XVIII-XX ст. в контексті ліберальної теології, протестантського екзистенціалізму, радикальної теології (Р. Бультман, Ф. Шлейєрмахєр, К. Барт, П. Тіллїх А. Гарнак, Е. Трьольч, Д. Бонхоффер, Е. Бруннер та інші) [7, с. 33].

Теперішнє католицьке вчення про цінності, ціннісно-смыслову сферу поєднує в собі положення Фоми Аквінського про благо, як сутність буття із ціннісними поняттями й категоріями, що удосконалюються філософською аксіологією (Г. Лєклерк, Г. Марітен, Л. Реймєкер та інші).

Ціннісне забарвлення мають праці українських католиків митрополита А. Шептицького, кардинала Й. Сліпого, о. Атаназія, Т. Великого, М. Рупника та інших. Католицька церква регулярно реалізовує оновлення своєї ціннісної

парадигми та соціальної доктрини. Велику увагу сконцентровано на соціальних цінностях співучасті, гідності людини, спільного блага, пріоритетності особистості в суспільстві, але також і звичні моральні цінності відіграють достатньо велику роль [19, с. 69-71].

У православ'ї також мають місце зміни ціннісних уявлень, пов'язаних з процесом модернізації, для прикладу, було розроблене богословське вчення церкви про участь віруючих у справах «світу» [20, с. 29].

Теперішні українські православні й греко-католицькі філософи, представники української діаспори І. Музичка, І. Шевців, С. Ярмусь досліджують християнські цінності та ціннісно-сміслові орієнтації як орієнтири національно-державних трансформацій, а церкву – як спосіб духовного порятунку українського народу і його відродження.

Засади розуміння релігії як аксіологічної системи були запропоновані Е. Дюркгеймом і Т. Парсонсом. Ці автори вивчали релігію як одну зі структурних, символічних систем, що поєднує культурну, соціальну й особистісну сфери в обдумане ціле саме за допомогою цінностей [21, с. 57].

Виняткове місце в ціннісній ієрархії християнства належить людині. Визнаючи ідею богостворення людини, християнство захищає уявлення про її богоподібність. Особистість, як первинно духовна сутність, стоїть вище суспільства [21, с. 59].

Отже, релігія визначала певний тип світобачення, певне розуміння життєвих цінностей, поєднувалася з безпосереднім щоденним буттям людини. Тому саме релігійне усвідомлення певних цінностей є невід'ємною частиною моральних якостей кожного соціального працівника.

1.3. Особливості формування та розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості

Ціннісно-сміслова сфера — складне цілісне утворення, представлене передусім ціннісними орієнтаціями, які створюються при засвоєнні соціального досвіду, виявляються у цілях, переконаннях, ідеалах, інтересах і є важливим фактором соціальної регуляції відносин людей і поведінки індивіда. Ціннісні орієнтації відокремлюють значуще, суттєве для кожної людини від незначущого, несуттєвого. Присутність життєвих цінностей у свідомості людини залежить як від віку індивіда так і новоутворень даного періоду, а також рівня розвитку суспільства загалом.

Ціннісно-сміслова сфера людини є складною та багаторівневою системою. Процес входження цінностей у структуру особистості характеризується індивідуальними особливостями «засвоєння» цих цінностей на кожному з рівнів [33, с. 74]. Іншими словами цінність сприймається на інформаційному рівні та переживається на емоційному рівні. Цінність, яка засвоєна, стає детермінантою поведінки та всієї активності особистості (на рівні вольовому).

Ціннісно-сміслова сфера відіграє важливу роль у розвитку особистості соціального працівника, вони впливають на поведінку, характер, світогляд. В наш час дуже важко знайти певну встановлену та єдину для всього суспільства систему цінностей. Сьогодні люди самі обирають, до чого прагнути та у що їм вірити [30, с. 82-83].

При аналізі філософської та психолого-педагогічної літератури було встановлено те, що проблема цінностей, ціннісно-сміслової сфери має в науковій думці багату історію. Вона привертала до себе увагу, починаючи з античності (Сократ, Платон, Аристотель та інші). А потім до неї зверталися Т. Гоббс, Спіноза, І. Бентам, І. Кант, М. Шелер, Р. Р. Лотце, Н. А. Бердяєв, В.С. Соловйов та інші.

З точки зору філософії, цінністю називається те, що може задовольняти людські потреби. Отже, цінність речі визначається її властивостями та її відношенням до потреб та інтересів людини. Речі, явища стають цінностями, адже вони знаходяться у взаємозв'язку з людським існуванням та діяльністю. Цінності можна поділити на матеріальні та духовні.

З психологічної точки зору, цінність виступає будь-яким «об'єктом» (у тому числі й ідеальним), що має досить велике значення для суб'єкта (індивіда, групи, етносу тощо). У більш широкому розумінні цінності можуть бути не лише абстрактними сенсами або ситуативними цінностями, але і стабільно важливими для кожного індивіда реальними матеріальними благами. У вузькому значенні можна говорити про цінності як про духовні ідеї, виражені в поняттях, які мають високий ступінь узагальнення.

Соціальна психологія вивчає проблему цінностей та ціннісно-сміслових орієнтацій з погляду можливості прогнозування соціальної поведінки людей, які прихильні до тих або інших цінностей. Загальна психологія вивчає проблему ціннісної регуляції, специфіку її логіки, а також діючих при цьому психологічних механізмів [43, с. 18-21].

Найперше питання про цінності було встановлено Сократом, який зробив його центральним пунктом своєї філософії [34, с. 15].

В античній та середньовічній філософії питання про цінності було безпосередньо включено в структуру питання про буття: повнота буття розумілася як абсолютна цінність для людини, яка виражала водночас етичні та естетичні ідеали. Цінності не відділялися від буття, а розглядалися як такі, що знаходяться в самому бутті. Беручи початок із Сократа і Платона основними питаннями були: Що таке благо? Що таке справедливість? Вони були головними критеріями справжнього буття. Тому не випадково Платон у вченні про ідеальну державу поставив в її основу принцип справедливості.

В філософії античності розглядаються різноманітні підходи до питання про абсолютний та відносний характер цінностей. Якщо на думку Платона, вищі цінності мають абсолютний характер, то на думку софістів, всі цінності

індивідуальні та відносні. Це виходило з їхньої основної тези: «людина є міра всіх речей». Спроба диференційованого підходу до цінностей знаходиться у філософії Арістотеля, який, визнає самодостатні цінності, до яких, зокрема, відносяться людина, щастя, справедливість тощо. Але також він доводить і відносний характер більшості цінностей, адже різні речі здаються цінними дітям і дорослим, добрим, мудрим людям. Мудрість, на думку Арістотеля, полягає в досягненні розумом саме тих речей, які за природою найбільш цінні [67, с. 124-127].

I. Кант говорив про апріорний статус цінностей як сфери свободи (моральності), що протистоїть царству необхідності (природі). Гегель особливу увагу надавав розподілу цінностей на економічні та духовні. Перші виступають як товари. Тут мається на увазі абстрактна, мінова вартість товару, адже всі речі мають цінність і це є підставою розглядати їх як товари. Значення речей полягає в їх цінності, а не в специфічних якостях [2, с. 32].

На думку Вільгельма Вундта, кожен предмет, який задовольняє якусь потребу людини являється цінністю. Джерелом цінностей виступають біологічні та психологічні потреби людини, а самі цінності являються об'єктивними чинниками реальності, які емпірично спостережувані [4, с. 61].

Представники аксіологічного трансценденталізму (В. Віндельбанд, М. Шелер, Г. Ріккерт) розглядали цінності як незалежні від людських бажань, як певне ідеальне буття. Краса, справедливість, добро є самодостатніми цілями і тому не можуть слугувати засобом для будь-яких інших цілей. Таким чином, цінність являється певним ідеалом, носієм якого є трансцендентальний суб'єкт. Окрім того, цінності вивчаються в концепції аксіологічного трансценденталізму як норми, які незалежно від людини створюють загальну основу конкретних цінностей та культури.

М. Шелер казав, що цінності створюють онтологічну основу особистості. Але цінності, що знаходяться в предметах, не слід порівнювати з їх емпіричною природою, адже вони можуть існувати незалежно від тих речей, властивостями яких вони є. Цінності стають вищими, в залежності від

їх довговічності, і чим вище задоволення, яке ми отримуємо. Найменш довговічними є цінності, пов'язані із задоволенням плотських потреб і з матеріальними благами. Більш високими цінностями виступають цінності «прекрасного» і «пізнавальні» цінності, а найвищою цінністю є цінність ідеї Бога [26, с. 23].

Цінності завжди є людськими і носять соціальний характер. Вони створюються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності кожної людини, в рамках певних конкретно-історичних суспільних відносин, а також форм спілкування людей [37, с. 4].

У науковій літературі, яка присвячена проблемі цінностей та ціннісно-сислової сфери, виокремлюють кілька підходів до розуміння даних феноменів.

До першого, і найбільш широкого підходу можна віднести ті визначення, що роблять наголос на здатності речей (явищ, процесів, ідеалів, ідей тощо) виступати способом задоволення потреб та інтересів людей, слугувати всебічному розвитку особистості та суспільному прогресу [39, с. 59].

Наступний підхід до розуміння цінностей формально дуже близький до попереднього, але також і помітно відрізняється від нього [39, с. 61]. Тут робиться акцент на цінності речей, явищ, ідей, процесів для життєдіяльності соціальних суб'єктів, а також їх потреб та інтересів. Одне визначення знаходимо у класичній праці В.А. Василенка. Автор показує, що цінність є моментом значення якого-небудь явища, речі, вчинку, взагалі реального для життєдіяльності людини, класу, суспільства; також вказує на роль цього сущого в її житті. Цю думку ніби доповнює болгарський дослідник С. Тасаєв, який думає, що цінності - це все важливі для людини конкретні або уявні предмети та явища (в тому числі сама людина як найвища цінність), які вона обирає, цінує та використовує для розвитку людської особистості та прогресу суспільства [42, с. 154-156].

Третій підхід акцентується на тому, що цінність є специфічною формою прояву взаємодії між суб'єктом і об'єктом з приводу задоволення потреб та

інтересів суб'єкта, цінність є проявом практичної взаємодії із реальністю, яку можна цінувати, оцінювати, приймати або відхиляти, а також перетворювати на мотив і мету поведінки [44, с. 17-18].

На думку І. Фролова, цінність – це особлива форма прояву співвідношення між суб'єктом і об'єктом, при чому властивості об'єкту підлягають оцінці відповідно до того, як саме вони задовольняють потреби суб'єкта [47, с. 50].

Ця група формулювань цінностей підкреслює, як бачимо, власне ставлення суб'єкта до цінностей, яке виражається за допомогою оцінки (рис. 1.1).

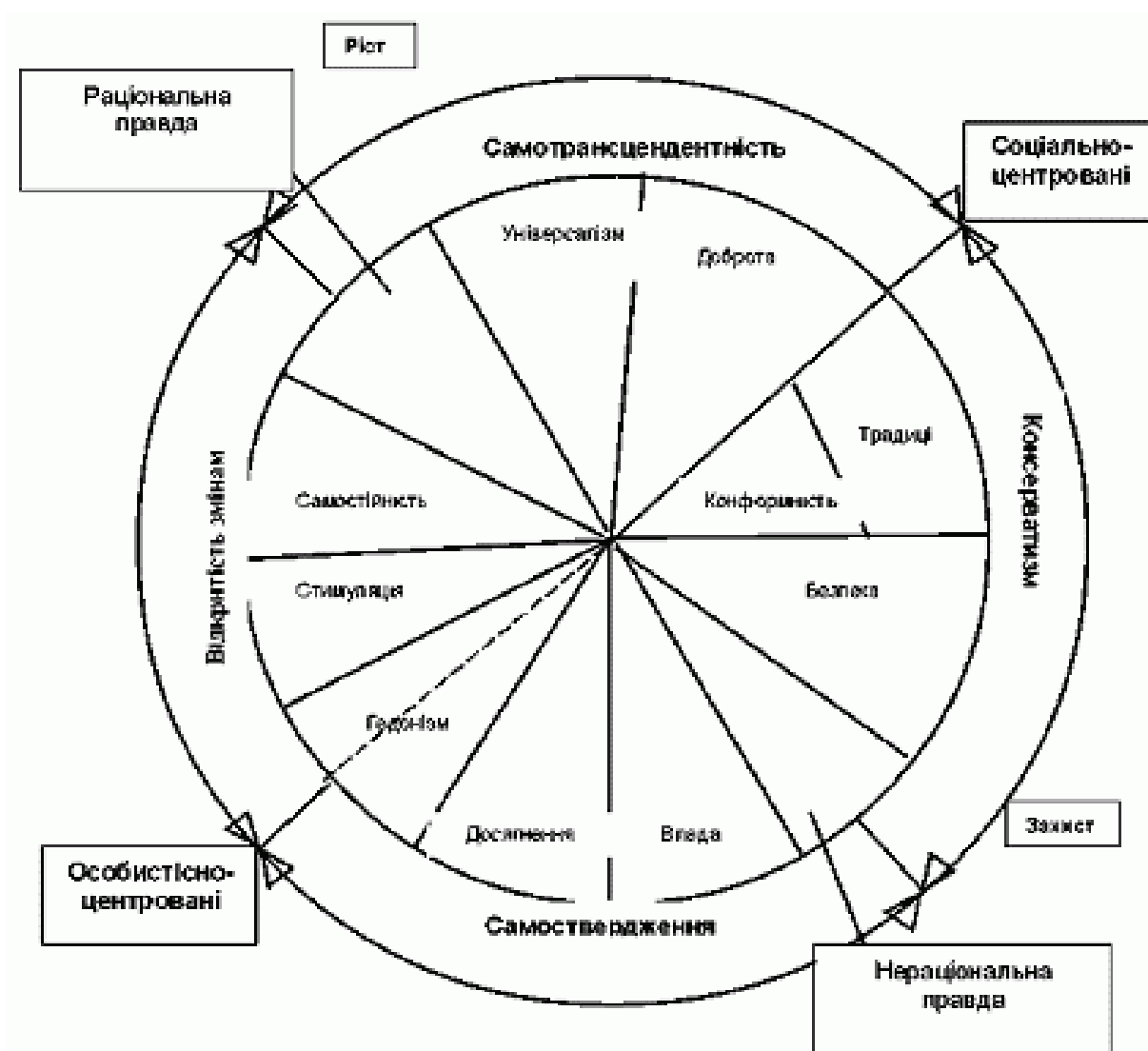

Рис. 1.1. Модель структури цінностей (за І. Фроловим)

Є також четвертий підхід до розуміння цінностей. Його характерна особливість у розумінні того, що цінності - це особливі утворення свідомості, в структурі індивідуальної та суспільної свідомості. Вони є ідеалами, узагальненими уявленнями про блага, яким віддається перевага, і припустимі способи їх здобуття, а також вони є загальними еталонами оцінки та орієнтаціями особистості і суспільства. Таке визначення вказує на високоякісну особливість інтерпретації суті цінностей як уявлень про щось стабільно значуще, і це значно відрізняється від минулих позицій [61, с. 27-28].

Отже, особливо виразним регулятором життєдіяльності й поведінки людини є цінності, ціннісні орієнтації та ціннісно-сміслова сфера особистості. Вони виконують суперечливу функцію: з одної сторони, вони є елементами когнітивної структури особистості, а з іншої – елементами її мотиваційно-потребової сфери [47, с. 48], що спричинено подвійним характером системи цінностей, які зумовлюються водночас індивідуальним і соціальним досвідом.

Таким чином, у психології особистості проблема цінностей, ціннісних орієнтацій та ціннісно-сміслової сфери особистості розглядається у зв'язку із соціалізацією особистості, а цей процес залежить як від внутрішніх особистісних так і від зовнішніх соціальних факторів. Окрім того, у процесі соціалізації людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, орієнтири, установки.

Висновки до першого розділу

Отже, проблема осмислення реальності та наповнення смыслом того, що відбувається в житті кожного постає на перший план при дослідженні причин однієї чи другої поведінки людини. Нереально зрозуміти причини зроблених особою тих чи інших вчинків, не звертаючи увагу на ціннісно-смыслову сферу особистості як суб'єкта.

1. Незважаючи на суттєве збільшення останнім часом зацікавленості до вивчення ціннісно-смыслові сфери особистості, в психологічному вченні до цієї пори існує невизначеність термінів відповідного понятійного апарату; також не вироблена цілісна точка зору на зміст та структуру особистісних цінностей і особливостей смыслового розуміння, не досить вивчені механізми та чинники розвитку, формування, а також і функціонування ціннісно-смыслові сфери особистості.

2. На думку цілого ряду вчених, саме ціннісно-смыслова сфера є базовою основою особистості та містить в собі такі дві складові частини як: особистісні цінності та систему особистісних змістів, що відображає особистісні особливості смыслового розуміння. Ці складові частини мають безумовне відношення до дослідження людської поведінки, мотивів та безперечно взаємопов'язані один з одним.

3. Виховання – це процес свідомого, цілеспрямованого й систематичного формування особистості, який здійснюється в межах і під впливом соціальних інституцій (родини, виховних і навчальних закладів, установ культури, суспільних організацій, засобів масової інформації тощо) з метою її підготовки до повноцінного життя й самореалізації в суспільстві. Залежно від об'єкта прикладання й змісту виховних впливів виокремлюють такі види виховання: моральне, трудове, естетичне, суспільно-політичне (ідеологічне), релігійне, фізичне, статеве і т.п.

4. Значний вплив на розвиток та становлення ціннісно-сміслової сфери особистості робить релігія. Адже саме релігія дає визначення певного типу світобачення людини, дає розуміння життєвих цінностей, поєднується із щоденним життям людини, а також є частинкою моральних якостей кожної людини.

5. Методами виховання як конкретними способами впливу на свідомість, почуття та поведінку студентів є дискусії, рольові ігри, обговорювання ситуацій, аналіз і розв'язування конфліктів. Особливо корисними для створення сприятливого психологічноо мікроклімату виховного процесу вважається використання таких прийомів спілкування, як активне, розуміюче слухання, демонстрація безумовного прийняття особи, позитивна увага до неї, Я-висловлювання, візуальний і тактильний контакт із співрозмовником.

РОЗДІЛ 2

ОРГТЕХНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

2.1. Психологічні механізми та процеси аксіогенезу

У психологічній моделі розвитку системи ціннісних орієнтації, ціннісно-сміслової сфери особистості розглядаються три основні процеси: адаптація, соціалізація та індивідуалізація. Ці процеси, виникають послідовно у визначеному порядку та повторюються на відповідному новому рівні особистісного зростання, а загальні закономірності, надалі протікають одночасно.

Розвиток ціннісно-сміслової сфери та системи ціннісних орієнтації особистості здійснюється декількома одночасно протікаючими та взаємопов'язаними процесами. Оскільки з моменту народження розвиток людини визначається його взаємодією з навколишнім середовищем, базовим процесом індивідуального розвитку можна вважати процес адаптації, що ототожнюється з самим поняттям життя. Концепція адаптації виникла спочатку в фізіологічній традиції та одержала розвиток в працях П. К. Анохіна, Ф. З. Меерсона, В. П. Казначєєва та інших, згодом набула міждисциплінарного значення та стала одним із сучасних підходів до комплексного вивчення людини [8, с. 103-104].

Основним завданням здійснення процесу адаптації є підтримання стану гомеостазу. Підтримання рівноваги в системі людина може здійснюватися на фізіологічному, психологічному або соціально-психологічному рівнях єдиної функціональної системи адаптації. Ф. Б. Березін вважав, що у людини в цьому ряду вирішальну роль грає власне психологічна адаптація, впливаючи на адаптаційні процеси, що здійснюються на наступних рівнях. Психологічний гомеостаз визначається як стан, в якому задовольняється вся

система первинних і вторинних потреб. Це дає змогу вважати, що стан, який виникає при зміні збалансованості системи людини супроводжується порушенням задоволення актуальних потреб, неузгодженістю самих потреб, а також можливістю блокади задоволення їх у майбутньому [12, с. 34-35]. На психологічному рівні стан, який виникає при порушенні взаємодії людини з середовищем, може бути описаний з вживанням таких понять: стрес, фрустрація і конфлікт, загальним проявом яких є тривога [8, с. 102].

Вирішення конфліктної ситуації, зменшення фрустраційної напруженості, усунення тривоги та відновлення порушеного балансу в системі людина, на думку Ф. Б. Березина, може досягатися двома шляхами. При реорганізації середовища в бажаному для людини напрямку, шляхом активного на неї впливу чи в результаті виходу з несприятливого середовища психологічна адаптація реалізовується без зміни потреб, цінностей та цілей. У цьому випадку психологічна адаптація визначається модифікацією ціннісних орієнтації особистості. Ж. Піаже теж описує процес адаптації як взаємну єдність процесів акомодатії (засвоєння правил середовища, «уподібнення») та асиміляції («уподібнення» собі, перетворення середовища), іншими словами як результат зустрічної активності суб'єкта та середовища [11, с. 27-29].

Психологічні механізми адаптації можна визначити як індивідуальні типи реагування на порушення збалансованості в системі людина, які обумовлені посиленням або ослабленням будь-яких особистісних рис та поведінкових реакцій. Ці характеристики досліджувалися такими авторами як: Л. Н. Собчик та Ф. Б. Березін.

Ф. Б. Березін виділяє декілька типів захистів, які заважають усвідомленню факторів, що викликають тривогу – «заперечення», або самої тривоги – «витіснення» (істерія); які дозволяють фіксувати тривогу на деяких стимулах – «фіксація тривоги і формування обмежуваного поведіння» (психастенія); які знижують рівень спонукань – «знецінення вихідних потреб» (депресія); які виключають тривогу або модифікують її за рахунок

формування стійких концепцій – концептуалізація шляхом «соматизації тривоги» (іпохондрія) або «вторинного контролю емоцій» (паранойяльному). Також Ф. Б. Березіним окремо розглядається механізм «реалізації емоційної напруженості в безпосередній поведінці» (асоціальна психопатія). У даному випадку зменшення тривоги досягається не за рахунок інтрапсихічної переробки, а за допомогою зміни характеру поведінки.

Л. Н. Собчик об'єднує вищенаведені механізми адаптивної поведінки у два основні типи реагування: стенічний (імпульсивність, ригідність та оптимістичність), а також гіпостенічний (песимістичність, тривожність, а також соціальна інтроверсія) [18, с. 64-66]. Адаптація може бути досягнута як шляхом задоволення потреби в самореалізації так і шляхом підняття самоконтролю з відмовою від досягнення щохвилининних потреб.

Реалізація процесу адаптації за сприянням психологічних захисних механізмів, яке супроводжується акцентом на тих чи інших психологічних особливостях, спричиняє зміну ціннісних орієнтацій особистості. Таке тлумачення прямо сходить до психоаналітичної традиції з принципом «редукції напруги». На думку К. Хорні, головною мотивацією вчинків кожної людини являється тривога, яка представляє собою фіксовану внутрішню властивість психічної діяльності. Л. Фойер, порівнюючи такі цінності з істинними, відзначає, що «відмінність між справжніми і хибними цінностями полягає в тому, що перші є проявом первинних стремлінь організму, а другі породжені тривогою. Це своєрідний контраст між цінностями, які виражають волю особистості, і цінностями, які її пригнічують за допомогою страхів і заборон».

Такі погляди на закономірності розвитку ціннісних орієнтації, ціннісно-сміслової сфери не один раз піддавалися критиці психологами екзистенціального та гуманістичного спрямування [66, с. 56-58]. В. Франкл у своїх працях різко критикує таке розуміння цінностей, за якого вони являють собою механізми захисту та реактивні утворення. В той же час, на думку А. Маслоу, так звані, захисні або породжені тривогою цінності виражають

спрямованість на збереження гомеостазу, але тим не менше він визначає їх існування і, крім того, виключну необхідність для особистісного розвитку людини [11, с. 21-23].

Протиставлення адаптації та особистісного розвитку людини є дуже поширеним явищем. Найбільш чітко дану позицію описує К. Домбровські, який стверджує, що спроможність завжди пристосовуватися до нових умов на будь-якому рівні свідчить про присутність моральної та емоційної нерозвиненості. Адже за цією здатністю ховається відсутність ієрархії цінностей, що не містить в собі елементів, які є необхідними для позитивного розвитку особистості та її творчості. Інші вважають, що дана позиція різниться зайвою категоричністю, адже психологічна адаптація, що реалізується в процесі життєдіяльності кожної людини, є основним, фоновим процесом, що розкриває умови соціальної взаємодії особистості та її розвитку. На думку В. Г. Леонтьєва, адаптація і є початковою стадією уподібнення людини соціальному середовищі, умовам діяльності, а також її основним компонентам [71, с. 124-126].

У деяких психологічних напрямках йдеться про те, що кожна система прагне зберегти свою стабільність, і це було перенесено на взаємодію людини із соціальним оточенням. Схоже бачення розгортається у вітчизняній традиції через впровадження поняття «соціальна адаптація». Соціальна адаптація розуміється як процес засвоєння особистістю загальних норм і цінностей. С. Д. Артемов трактує соціальну адаптацію як «процес пристосування особистості до існуючих суспільних норм, зразків, традицій суспільства, в якому живе та діє людина». За допомогою соціальної адаптації людина засвоює потрібні для життєдіяльності стереотипи, стандарти, за допомогою яких активно пристосовується до обставин життя, які повторюються [70, с. 313-314].

Розуміння суті процесу формування ціннісних орієнтацій особистості, її ціннісно-сміслової сфери обов'язково включає питання про співвідношення таких досить близьких понять як «соціальна адаптація» та «соціалізація». У

працях О. І. Зотової та І. К. Кряжева має місце позиція, що соціалізація особистості, обумовлена впливом з боку соціального середовища, а також є важливою умовою адаптації індивіда в суспільстві та в конкретному колективі. Т. К. Кончанін дотримується думки про те, що адаптація є одним з етапів соціалізації особистості. Б. Д. Паригін вважає, що адаптація – це частина соціалізації, яку він розглядає як «багатогранний процес олюднення людини, який включає в себе як біологічні передумови, так і безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище». Д. А. Андрєєва аналізує адаптацію та соціалізацію як єдиний процес взаємодії особистості та суспільства. Тут адаптація виражає пристосування людини до нової для неї предметної діяльності, водночас будучи умовою соціалізації, що розуміється як процес становлення особистості [45, с. 56-58].

Дані підходи до трактування соціальної адаптації говорять про те, що різні автори використовують наведений термін з різноманітними смисловими відтінками. На даний момент часу немає такого чіткого визначення соціальної адаптації, яке б враховувало всю складність і розбіжність цього процесу і тому проблема вивчення поняття соціальної адаптації продовжує залишатися досить актуальною і вимагає як наукового так і всебічного дозволу. Тому в подальшому буде використовуватися для позначення процесу прийняття особистістю цінностей соціальної сфери термін «соціалізація», яке має загальніше та усталеніше для всіх значення [8, с. 124-125].

Концепція соціалізації почала активно розвиватися у західній соціологічній думці, а особливо, в працях Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Г. Тарда, де вона аналізувалася як засвоєння індивідом культурних цінностей та норм в соціальній взаємодії через наслідування чи прийняття визначеної соціальної ролі. Вирішальне значення тут відводиться суспільству, яке за підтримкою своїх інститутів змушує індивіда до внутрішнього прийняття соціальних норм [36, с. 81].

Підхід, що полягає у розумінні соціального середовища як зовнішнього, що змушує приймати чужі цінності та уявлення, знаходиться в ранніх працях Ж. Піаже. У. Бронфенбреннер розглядає під соціалізацією сукупність різних процесів, за допомогою яких індивід освоює систему норм та цінностей, що дає можливість йому діяти в якості члена суспільства. У багатьох вітчизняних працях дається подібне визначення [42, с. 297]. Тому, соціалізація являється процесом прийняття зовнішніх по відношенню до людини цінностей, що домінують у її соціальному оточенні.

І. С. Кон розділяє декілька психологічних механізмів соціалізації у сім'ї: підкріплення – дотримання норм за допомогою заохочення або покарання; розуміння, пов'язане з розвитком самосвідомості; ідентифікація, яка уподібнюється з наслідуванням. Ці механізми скоріше виступають віковими періодами процесу формування ціннісно-сислової сфери особистості. Більшість авторів у якості головного механізму соціалізації відображують насамперед ідентифікацію, яка, за розумінням В. С. Мухіної, є провідним механізмом структурування самосвідомості [65, с. 48-49].

Ідентифікації в західній літературі трактується по різному, зокрема, А. Бандура та Р. Уолтер прирівнюють його зміст до імітації, чи наслідування. Загалом термін «ідентифікація» був впроваджений З. Фрейдом, в працях якого вона мала значення несвідомого ототожнення, уподібнення себе іншій особистості. Ототожнення, яке виявляється в наслідуванні поведінки, відіграє роль механізму захисту від об'єкта, що викликає страх, а також відчуття власної неповноцінності, шляхом уподібнення йому. В ролі такого об'єкта, за З. Фрейдом, частіше за все виступає фігура батька тієї ж самої статі. Т. Парсонс, підтримуючи схожий підхід у своїй концепції соціалізації, вивчає ідентифікацію як процес формування Суперого, а також розпізнання та засвоєння сімейних та групових цінностей.

В працях таких авторів, як Б. Д. Паригін, В. А. Петровський, А. А. Бодальов, Р. Л. Кричевський, В. С. Мухіна, Є. М. Дубовська, В. В. Абраменкова, Е.З. Васіна, В. Г. Леонтьєв та інших, ідентифікація

розглядається як процес міжособистісної взаємодії, пізнання іншої людини, входження в її систему мотивів, цілей та цінностей. За словами В. А. Петровського, ідентифікація створює одну із форм відображеної суб'єктності, коли в ролі суб'єкта ми відтворюємо в собі саме іншу людину, а не свої мотиви [50, с. 41-43]. Такий механізм є головним при засвоєнні цінностей та норм соціального середовища особистості.

Таким чином механізм ідентифікації не може бути зведений лише до наслідування, а також до несвідомого копіюванню цінностей соціального оточення. В. Я. Ядов, опираючись на експерименти Х. Тажфеля, робить висновок, що соціальна ідентифікація є плодом не лише спілкування та взаємодії як такої, але і їх осмислення в зрозумілих для людини поняттях. В. Г. Леонт'єв зауважує, що основним компонентом механізму ідентифікації є переживання цінностей важливих для людини, а розвиток особистості здійснюється за допомогою специфічних особистісних смислів. На його думку, дія механізму ідентифікації визначається вихідними механізмами адаптації та підтримки динамічної рівноваги. Все це дає можливість вважати, що ідентифікація являється механізмом формування системи ціннісних орієнтації особистості, що займає проміжне місце між основними адаптаційними механізмами та більш організованими механізмами усвідомлення особистісного сенсу цінностей [44, с. 25-27].

Вітчизняні автори, а саме такі як: В. С. Мухіна, Т. І. Комісаренко, Л. Н. Антілогова, розкривають механізм ідентифікації через його протиставлення протилежному механізму відчуження, що розглядається авторами як відокремлення власної самостійності в процесі соціалізації. Тому, В. С. Мухіна пише: «... ідентифікацію та відособлення (відчуження) ми розглядаємо як парний механізм, який визначає розвиток, буття і становлення індивіда в системі суспільних відносин ».

У творчості Л. С. Виготського та А. Н. Леонт'єва розуміння соціалізації З. Фройдом, Е. Дюркгеймом та Ж. Піаже підлягає обґрунтованій критиці, адже вони описують її тільки як ідентифікацію, уподібнення, пасивне

прийняття однієї чи другої соціальної ролі за допомогою зовнішнього примусу. Для кращого розуміння змістовної характеристики внутрішнього прийняття соціального досвіду в процесі діяльності в школі Л. С. Виготського та О.М. Леонтєва має місце концепція інтеріоризації – екстеріоризації [47, с. 48-51].

Інтеріоризація, яка розуміється як привласнення суспільно-історичного досвіду, у Л. С. Виготського та інших вітчизняних психологів виступає в ролі базового механізму соціалізації. У напрацюваннях ряду теперішніх авторів, а саме І. Ф. Клименка, ведеться мова про те, що інтеріоризація суспільно значущих цінностей відбувається через прийняття соціальних нормативів вербального та поведінкового плану. Також, Б. С. Круглов вважає, що інтеріоризація цінностей представляє собою усвідомлений процес, що передбачає присутність у кожної людини такої здатності, яка спроможна виділити з великої кількості явищ саме ті, які мають для неї якусь цінність, а згодом перетворити їх у певну внутрішню структуру в залежності від умов існування, ближніх та дальніх цілей свого життя, спроможності їх реалізації і тому подібне. Така спроможність може відбутися тільки при достатньо високому рівні особистісного розвитку, що включає в себе певну ступінь сформованості вищих психічних функцій, свідомості, а також соціально-психологічної зрілості людини.

Але величезна кількість вітчизняних авторів, спираючись на роздуми П. Я. Гальперіна, В. В. Давидова, Н. Ф. Тализіної, розуміють на даний момент часу інтеріоризацію як перетворення структури пізнавальної діяльності у структуру внутрішньої свідомості, як процес формування розумових дій. Прийняті на сьогоднішній день думки суттєво звужують поняття інтеріоризації, і, А. Г. Асмолов цілком справедливо вважає, що первинний, а також більш широкий зміст поняття інтеріоризації як механізму соціалізації опинився в тіні [60, с. 123-126].

Тим часом Г. М. Андрєєва, узагальнюючи думки вітчизняних та зарубіжних вчених, підкреслює, що процес соціалізації має подвійний

характер і включає, на її думку, не лише засвоєння соціального досвіду індивідом через вплив на нього соціального середовища, але також і вплив індивіда на це середовище в процесі активного відтворення соціальних зв'язків за допомогою діяльності людини. В ролі механізму перетворення особистістю групової діяльності виступає саме екстеріоризація, що являється, на думку великої кількості авторів, одним із основних джерел формування та розвитку соціальних груп. Але гіпотетична дія механізму екстеріоризації відповідно до трансформації цінностей суспільства на сьогоднішній день залишається практично не дослідженою [50, с. 49-52].

Отже, формування та розвиток ціннісно-сислової сфери особистості в процесі соціалізації відбувається за рахунок уподібнення значимим за допомогою механізму ідентифікації та привласнення цінностей суспільства за допомогою інтеріоризації. Незважаючи на усвідомленість засвоєння цінностей соціальної сфери при дії цих механізмів, процес соціалізації все ж не має на увазі самостійного вироблення власних внутрішніх цінностей. Таким чином, процес соціалізації обходиться схваленням чи несхваленням одних чи других групових цінностей.

Б. Ф. Ломов саме у цьому смислі протиставляє процес соціалізації процесу індивідуалізації. Сприймаючи розвиток індивіда як двоякісне поєднання цих процесів, він зауважує, що під час оволодіння суспільним досвідом особистість водночас набуває все більшої самостійності та незалежності. На його думку, індивідуалізація являється основоположним феноменом суспільного розвитку людини. А одна з його характерних ознак і показників полягає в тому, що у кожної з особистостей формується та розвивається її власний і неповторний спосіб життя та власний внутрішній світ. Спираючись на це можна зробити висновок, що індивідуалізація являється складним організованим процесом, який собою передбачає досить високий рівень особистісного розвитку. Саме тому індивідуалізація визначається як окремий та найбільш «вершинний», в порівнянні з адаптацією та соціалізацією, процес розвитку системи ціннісних орієнтацій

кожної особистості [45, с. 105-107]. Змістовні аспекти індивідуалізації, яка розуміється як процес вироблення індивідуальної системи цінностей, різними вченими висвітлюються за допомогою опису багато в чому схожих процесів автономізації, самоактуалізації, індивідуалізації, персоналізації і так далі.

З точки зору Г. Оллпорта, основною рушійною силою процесу індивідуалізації є не потреба в гомеостазі, на противагу адаптації та ідентифікації, а, навпаки, опір рівновазі, постійне становлення, розвиток. На думку К.Роджерса, базовим показником є внутрішній ріст або розвиток. В.Франкл вважав, що основною складовою процесу соціалізації є здійснення особистісного сенсу. А з точки зору А. Маслоу (рис. 2.1), базовою рушійною силою даного процесу являється самоактуалізація. Згідно гуманістичним теоріям особистості, самоактуалізація, а також прагнення індивіда до самоздійснення та самовираження є провідною потребою кожної людини. Визнання головної ролі самоактуалізації є спільним для всіх представників даного напрямку у вивченні психології особистості, не звертаючи уваги на суттєві розбіжності в їхніх поглядах [36, с. 69-72].

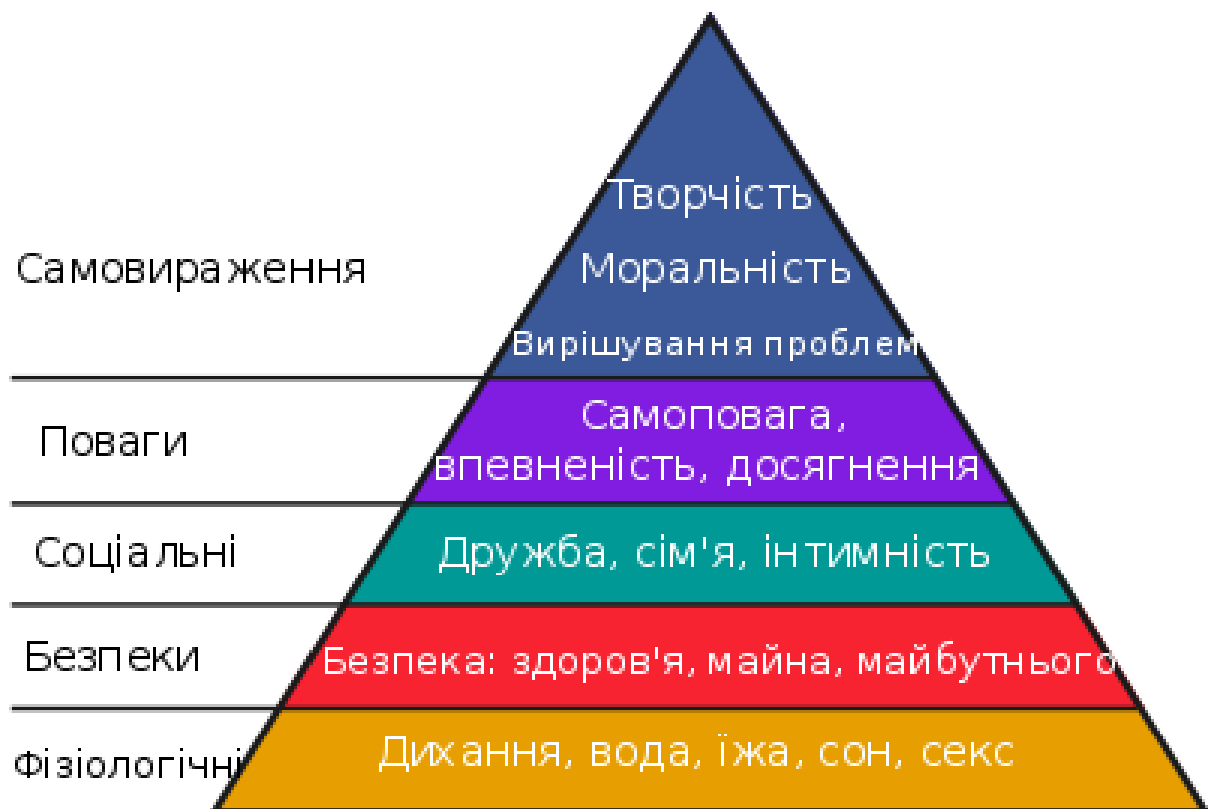

Рис. 2.1. Ієрархія потреб (за А. Маслоу)

Самоактуалізація за теоретичними поглядами А. Маслоу означає процес, який дає можливість розкритися своєму власному життєвому досвіду, повірити своїм почуттям і думкам. Самоактуалізовані люди мають свою власну, порівняно незалежну та відмінну від існуючої систему етичних цінностей. А. Маслоу вважає, що саме автономність (незалежність від культурних норм, оточення) є однією з фундаментальних характеристик таких людей, такі люди проявляють активність. Показником їх автономії є здатність до самостійного вирішення проблем, самоврядування, до того, щоб бути сильним, активним, відповідальним, а також рішучим суб'єктом своєї діяльності [34, с. 15-16].

Д. Летбридж у своїй теорії зробив спробу з'єднати концепцію А. Маслоу з діяльнісним підходом школи Л. С. Виготського – А. Н. Леонтьєва. Він описує самоактуалізацію як двоякий процес, який здійснюється за допомогою протилежних механізмів інтерналізації та екстерналізації, зближуючи їх із поняттями «інтеріоризація» та «екстеріоризація». Д. Летбридж вважає основну проблему самоактуалізації в тому, «яким чином максимізувати інтерналізацію цінностей та смислів і як потім сприяти їх екстерналізації».

У психоаналітичній теорії інтерналізація розбирається як механізм, за сприянням якого об'єкти зовнішнього світу одержують стабільне психічне представництво, іншими словами за допомогою якого сприйняття переходить на образи, які створюють частину нашого психічного змісту та структуру [32, с. 334-336]. Схоже пояснення зближує поняття «інтерналізація» з поняттям інтеріоризації. У даному випадку А. В. Сірій відстоює точку зору про те, що інтерналізація – це більш складний механізм, що визначає свідоме та активне сприймання оточуючого світу, а також активне відображення прийнятих норм і цінностей у своїй діяльності. На думку А. Маслоу, кожний раз, коли людина бере на себе будь-яку відповідальність, вона самоактуалізується [22, с. 27].

Виділяють такі основні етапи в інтерналізації цінностей: інформація – про існування цінностей, а також умови їх реалізації; трансформація – «переклад» інформації на власну, індивідуальну мову; активна діяльність – цінність, яка вже пізналася приймається або ж відкидається особою; інклюзія – включення цінностей, які пізнаються в особисто визначену систему цінностей; динамізм – зміни особистості, які відбуваються з прийняттям або запереченням цінностей. На думку Я. Гудечека, перехід через деякі етапи призводить до редукування інтерналізації і внаслідок цього до механічного прийняття чужих зразків та стереотипів поведінки. Отож, якщо порівняти ідентифікацію та інтеріоризацію, то інтерналізація виступає найбільш складним механізмом формування особистої системи цінностей, яка надає їй усвідомлений та автономний характер [34, с. 15].

2.2. Технологія та процедури розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості.

Важливість в теперішній практиці проблеми духовно-морального розвитку диктує необхідність теоретичного та методичного осмислення дидактичних умов ціннісного розвитку особистості, її ціннісно-смілової сфери. Технологію та процедури розвитку ціннісно-смілової сфери особистості можна розглядати на основі таких теоретичних ідей [16, с.26].

Перша ідея. Ціннісний розвиток особистості має на меті привласнення суб'єктом належних цінностей, прийняття їх у свій духовний світ, коли суб'єкт під час своєї активності «наділяє об'єкт глуздом» (М.С. Каган), а також «знаходить сенс» (Ж-П. Сартр). Ціннісно-смілова сфера не засвоюються особистістю автоматично та лише визначена суб'єктом соціальна цінність, яка знаходить відображення у його свідомості та психіці тоді стає ціннісною орієнтацією, тобто здатною регулювати та мотивувати

поведінку людини, а також слугувати підставою для оцінки явищ оточуючого світу. Виявлення суб'єктом значення об'єкта для власного буття, тобто «надання цінності об'єкту» стає сенсом для кожної людини [25, с. 98-100].

Друга ідея. Це тоді, коли розвиток особистості йде до цілісності з ієрархією цінностей, вираженою в особистісному профілі з конкретною домінуючою вершиною.

На думку А.Н. Леонтьєва, психологічний профіль особистості інколи розглядається як «сплощений, або позбавлений справжніх вершин», тоді те, що мале в житті людина приймає як велике, а великого взагалі не помічає. Така убогість особистості може при деяких соціальних умовах поєднуватися із задоволенням дуже широкого кола повсякденних потреб. У цьому і полягає психологічна загроза, яку несе теперішнє суспільство споживання, тут також важлива черезмірна орієнтація особистості на прагматичні цінності. Задоволення предметно-речових потреб, які ще називають потребами для себе або насичуваністю веде до того, що вони зводяться до такого рівня умов життя, що вони тим менше помічаються кожною людиною, ніж звичнішими вони стають. Тому розвиток особистості передбачає зміщення потреб на творення, яке не знає кордонів [35, с. 64].

Можна і далі розвивати дану ідею, стверджуючи, що механізм привласнення особистістю цінностей не рівнозначний механізму засвоєння знань. Часто виникнення «уявних вершин», що утворюються тільки стереотипами ідеалів, позбавлених особистісного сенсу, поєднується з відсутністю цілісності, ієрархічності структури, будь-яких пріоритетів [16, с. 22]. Очевидно, що сприяння розвитку ціннісно-сислової сфери особистості повинно орієнтуватися на ті умови, при яких відбувається привласнення цінностей особистістю, особистість віднаходить свій суб'єктивно значимий зміст в тому чи іншому значенні.

Третя ідея. Ціннісний розвиток особистості залежить від особливостей віку.

До підліткового віку можна говорити про «формування» цінностей як домінуючої форми розвитку, джерелом якого є цілеспрямований виховний вплив, а також неконтрольований вплив культури.

Ціннісний розвиток є найважливішим аспектом вікового розвитку особистості. Цінності були загальними для кожної родоплемінної групи, вони визначали ставлення до природи, а також правила поведінки по відношенню до осіб одного племені. В онтогенезі цінності проходили шлях від «Ми – цінностей» до «Я – цінностей». Це так зване «Ми» включає і матір, і інших членів сім'ї, і домашніх тварин, і домашні рослини, які наділяються людськими здібностями говорити, відчувати, мислити, вести себе подібно до людини [40, с. 226-227]. Цінності маленької дитини, цінності учня початкової школи, як і працісності в історії людства володіють такими однаковими ознаками як:

1. Обмежуються двома оцінками – «добре» та «погано»;
2. Усі вони беззастережно приймаються;
3. Входять у суспільство через міфи, легенди, казки, обряди, ритуали, танці, прикраси, орнаментальні візерунки.

Для родоплемінної групи можливі виключно спільні цінності сукупного суб'єкта, а розкладання первісної громади спричинило виділення із сукупного общинного суб'єкта індивідуального суб'єкта. А Стародавня Греція в свою чергу виробляла з індивіда особистість, яка визнає цінності своєї індивідуальної своєрідності, унікальності та неповторності. Молодший підліток вперше усвідомлює виключність своєї ціннісної системи і робить спроби будівництва своєї власної ціннісної ієрархії із засвоєних на минулому етапі ціннісних ідеалів [46, с. 47-49].

Коли людина дорослішає домінуюча форма розвитку змінюється, і з виникненням суб'єктності людина стає спроможною виступати автором свого життя та ініціатором свого ціннісного зростання: формування цінностей поступаються місцем саморозвитку (С. Л. Рубінштейн, Ю. А. Слюсарев, Л. М. Попов).

Внутрішніми джерелами ціннісного саморозвитку можуть бути протиріччя між «Я реальним» та «Я ідеальним», між «Я реальним» та «Я в очах інших», між цінностями суб'єкта та цінностями суспільства (або найближчого оточення), а також між можливостями та потребами. Ціннісні протиріччя детермінують процес ціннісного саморозвитку особистості, а діалектика розвитку заключається в єдності самоствердження нової та заперечення колишньої системи цінностей (табл. 2.1). Ціннісно-смилова сфера розвивається, коли зникають суперечності особистості, через дозвіл ціннісного внутрішньоособистісного конфлікту [16, с.20].

Таблиця 2.1

Характеристики системи цінностей і смислів відповідно до напрямку розвитку ціннісно-смилової сфери [6, с. 106-107]

Характеристики системи цінностей і смислів	
Нормальний розвиток ціннісно-смилової сфери	Аномальний розвиток ціннісно-смилової сфери
- внутрішня зумовленість	- нав'язаність ззовні
- відкритість	- закритість
- розвиненість	- нерозвиненість
- оптимальність за широтою	- надто широка або надто вузька
- інтернальність	- екстернальність
- стійкість	- підвищений рівень мобільності
- гармонійність	- дисгармонійність
- пролонгованість у часі	- зосередженість на теперішньому та найближчому майбутньому

Запропоновані теоретичні ідеї дають можливість зробити цілий ряд висновків, які мають практичне значення у вирішенні проблеми ціннісного розвитку особистості.

1. Механізм прийняття цінностей в духовний світ особистості описуються так:

- усвідомлення ціннісного протиріччя (підвищення рівня самосвідомості);
- рефлексія процесу ціннісного зростання;
- переживання цінностей;
- спілкування суб'єктів ціннісного ставлення;
- можливість ситуації ціннісного вибору [67, с. 117-119].

2. Створювати дидактичні умови ціннісного розвитку особистості означає:

- давати людині можливості виступати суб'єктом свого ціннісного зростання;
- стимулювати внутрішньоособистісну конкуренцію цінностей суб'єкта, спричинюючи протиріччя;
- надавати можливість усвідомлення ціннісних суперечностей через діалогічне спілкування суб'єктів ціннісного ставлення [33, с. 31-33].

3. Технології, які спрямовані на сприяння ціннісному розвитку особистості, мають забезпечити вербалізацію особистістю ціннісних суперечностей, суб'єктивне переживання та осмислення процесу ціннісного зростання.

Джерелами таких технологій виступають мистецтво, література, релігія, філософія і так само реальні життєві ситуації, які, стимулюючи процес пошуку суб'єктивних смислів, забезпечують особистісну і вікову значимість обговорюваної проблеми.

Серед таких технологій можна вирізнити такі як:

- ціннісно-смісловий діалог;
- етичний діалог та етична бесіда;
- різні види дискусій, мозкових штурмів, дебатів з проблем цінностей;
- майстерні ціннісних орієнтацій;
- рефлексивні методи та прийоми, які спрямовані на усвідомлення думок і почуттів у процесі ціннісного зростання;

- рольові ігри та комунікативні вправи, які спрямовані на створення ціннісного протиріччя, а також створення ситуації ціннісного вибору тощо [40, с. 234-236].

2.3. Різновиди та сутнісне наповнення принципів виховної діяльності

Якщо говорити про принципи виховання, то кожен викладач створює свою власну систему провідних ідей, що слугує теоретико-концептуальною основою діяльності, описуючи її характер. Саме тому, закономірності та принципи виховної діяльності є дуже близькими та водночас досить різними самостійними педагогічними категоріями [28, с. 223].

Принципи виховання являють собою базові, вихідні положення та ідеї, що визначають процес виховання, його направленість, зміст, вибір різноманітних методів, засобів, а також форм.

Загалом проблема принципів виховної діяльності педагогікою цілком не вирішена [27, с. 124]. У зв'язку з цим, автори різноманітних посібників з даної дисципліни виявляють різні підходи до принципів виховання, чи взагалі не розглядають дану категорію.

Принципом можна вважати загальне керівне положення, яке потребує постійної дії при різних обставинах та умовах. Це досить високий ступінь узагальнення, бо по іншому принцип не може бути реалізований в неповторних особистих ситуаціях. Принципів повинно бути мало для того, щоб можна було тримати їх у пам'яті як вихідні установки [29, с. 367].

В області педагогічної освіти, а також теоретичного аналізу можна виокремити наступну гуманістичну систему принципів виховної діяльності:

1. Ідейність та цілеспрямованість всього виховного процесу.
2. Зв'язок процесу виховання з життям, теперішнім рівнем соціально-політичного та культурного розвитку суспільства.

3. Поєднання особистих і суспільних інтересів.
4. Поєднання загальнолюдських та національних цінностей.
5. Природообразність процесу виховання.
6. Виховання в діяльності та спілкуванні.
7. Виховання особистості в колективі.
8. Повага до особистості учня [62, с. 113-115].

Щодо першого принципу виховної діяльності, то процес виховання повинен бути цілеспрямованим. Цей принцип спрямований на те, щоб у процесі виховання не було стихійності, початок цього процесу повинен бути пов'язаний з його кінцевим результатом. Саме цілеспрямованість дає можливість педагогу та іншим організаторам виховання побачити існуючу перспективу в своїй роботі.

Основна мета виховання являє собою всебічний розвиток особистості з акцентуванням уваги на її індивідуальність – реалізується за допомогою конкретних цілей більш вузької значущості, тут беруться до уваги всі заходи, вся діяльність. Ідейність в даному розумінні органічно пов'язана з цілеспрямованістю.

Вона допускає, що процес виховання повинен мати певну систему ідей, які мають зв'язок із цілями виховання. Кожен окремий захід та весь процес виховання повинні мати гуманістичний характер, а також мають спиратися на високі моральні ідеали та цінності особистості. Цілеспрямованість та ідейність виховного процесу сприяють виявленню більш високої громадянської та соціальної зрілості [64, с. 57-62].

Другий принцип наголошує на тому, щоб виховання за своїм змістом було зорієнтоване на теперішню соціально-політичну дійсність. Тобто у процесі виховання потрібно враховувати ті події та факти суспільної значимості, які мають місце в реальному житті, необхідно не відмежовуватися від складних подій чи процесів, а обговорювати їх, виробляти відповідне ставлення до них, правильне розуміння та сприйняття.

Постійна орієнтація на даний принцип створює вагомі передумови для того, щоб учні, студенти навчилися самостійно, глибоко розумітися в соціально-політичних явищах, володіли досить високим рівнем розвитку політичної культури, громадянської зрілості, активності [62, с. 128-129].

На основі третього принципу виховної діяльності, за основу виховання береться принцип поєднання особистих та суспільних інтересів, який тою чи іншою мірою робить вплив на формування особистості учнів, які турбуються про країну, в якій вони живуть, водночас виявляючи увагу до себе та інших людей, розсудливо суміщаючи свої інтереси з інтересами своєї країни, суспільства [64, с. 68-69].

Четвертий принцип характеризується так: якщо зробити аналіз тих цінностей, які мають значення для всього людства, то стане зрозуміло, що вони є також важливими і для окремих реальних народів будь-якої країни. До них можна віднести такі як: збереження миру на всій Землі, повагу сусіднього народу, його країни, висока мета освіти і науки, збереження екологічно чистого середовища і так далі [9, с. 123-124].

Безсумнівно, у кожного народу є свої особисті національні цінності, які для інших країн можуть зовсім не мати ніякого значення [62, с. 127]. Проте це не змінює суть принципового підходу до даного питання.

Загалом принцип поєднання загальнолюдських і національних цінностей вносить у виховний процес високий моральний зміст: правильне розуміння народних інтересів, їх взаємозв'язок з інтересами інших народів та інтересами людства.

На даний момент часу п'ятий принцип зауважує, що виховна діяльність посилається на взаємозв'язок індивідуально-природних, спадкових особливостей та соціокультурних процесів, а також, що вихователі зважають на природні задатки та здібності, стать, вік, психофізіологічні і фізичні особливості та можливості учнів, студентів.

За даним принципом індивідуальна робота з учнями має відбуватися в загальному колективному процесі виховання, на фоні сьогоденних

соціокультурних тенденцій і водночас поєднуватися з персональним впливом із певними індивідуальними цілями [23, с. 28-31].

Якщо вихователі якісно вивчать учнів, будуть добре знати їх потреби, здібності, творчі й організаторські можливості, то тоді індивідуальні особливості, а також інтереси учнів можуть бути продуктивно реалізовані.

Даний принцип виховання орієнтується не лише на знання учнів, але й на формування та розвиток їх якостей, здібностей, умінь. Тут велику роль відіграє відмова від зрівняльного підходу, припускається різноманітність заходів та діяльності [49, с. 333-335].

Щодо шостого принципу виховної діяльності, то тут словесні форми та методи грають дуже важливу роль у процесі виховання, але якщо інструментом тут буде тільки слово і якщо учні не будуть учасниками різноманітних видів діяльності, то такий принцип виховання не буде продуктивним.

Чим різноманітнішою є діяльність, тим більший вплив вона здійснює на інтелектуальну, вольову, емоційну та фізичну сфери особистості кожного учня. Діяльність допомагає у формуванні активності, ініціативності, організаторських здібностей та вмінь, дає можливість упевнитися в правильності або помилковості тих чи інших ідей та положень.

Саме в діяльності реалізовується взаємодія учнів один з одним, а також з викладачами. Спілкування являється витком інформації, дає змогу обмінюватися думками та судженнями; процес спілкування дає можливість сформулювати та переглянути свої погляди, а також під час нього здійснюється виховання та самовиховання [23, с. 34-35].

Сьомий принцип виховання зосереджує увагу на тому, що кожна людина нормально формується та розвивається в колективі собі подібних людей, завдяки спілкуванню та контактам людей вона стає повноцінною особистістю.

У навчальному колективі присутня організація різних видів діяльності: трудової, політичної, естетичної, екологічної, спортивної тощо.

В кожному колективі створюються різноманітні відносини між його членами: ділові, рольові, міжособистісні, а також відносини дружби, симпатії, товаришкості, любові.

Громадська думка, яка сприяє регулюванню взаємовідносин між учнями виникає та розкривається у навчальному колективі, вона робить значний вплив на дії та вчинки учнів, моральний мікроклімат в самому колективі.

Згуртований колектив є тією життєво важливою сферою, де розкривається особистість кожного учня. Саме у колективі може відбутися формування гармонії особистих та суспільних інтересів. Згуртований колектив являється активною силою у процесі виховання студентів, саме тому значення даного принципу досить велике [49, с. 338-339].

Восьмий принцип виховної діяльності зауважує, що при наявності нормальних об'єктивних взаємовідносин між викладачами та учнями процес виховання буде значно ефективнішим. Повага заснована на визнанні та пов'язана з об'єктивним і доброзичливим ставленням до людини.

Повага та шанобливе ставлення зв'язано з подоланням різних суперечностей, що виникають у процесі спілкування, взаємодії викладача і учня. Далеко не всі учні мають лише позитивні якості, частенько вони провокують і негативну реакцію педагога. Із системи виховного процесу потрібно викинути все те, що може тією чи іншою мірою принизити учня, студента, його достоїнство, інакше з'являться перешкоди для спілкування та взаєморозуміння викладача та учня.

Повага в даному розумінні щільно пов'язана з вимогливістю і не потребує поблажливості. Найчастіше поважають тих учнів, які виконують поставлені їм вимоги. В свою чергу вимоги мають бути під силу учням, студентам. А викладачеві не потрібно йти на компроміс та занижувати вимоги, якщо вони розумні та обгрунтовані. Даний підхід допомагає формуванню та розвитку в учнів відповідальності, свідомості [61, с. 30-31].

Дана система принципів виховання взаємопов'язана. Цей зв'язок дають концепція та закономірності виховання. Якщо принципи виховання вважати

певною концептуальною системою, то високу ефективність виховного процесу забезпечить їх сукупне застосування.

Якщо викинути із даного переліку один із принципів, то це спричинить суттєву дисгармонію у вихованні, а також зруйнує цілісне бачення особистості учня чи викладача певного типу.

Не слід також перебільшувати значення одного із принципів або недооцінювати інший. Кожен із принципів пов'язаний з цільовою установкою, тому деяким чином робить вплив на зміст виховного процесу, а також на вибір форм та методів взаємодії викладачів з учнями.

Принципи допомагають побудувати виховний процес відповідним чином, але сама модель виховання багато в чому залежить від характеру використання тих чи інших принципів суб'єктами виховання. Особистість педагога тут має першочергове значення [49, с. 343].

До найбільш важливих принципів виховної діяльності можна віднести такі як:

1. Принцип гуманізації та демократизації процесу виховання, в основі якого лежить рівноправність учасників педагогічної взаємодії, їх взаємну повагу, яка зароджує у вихованців позитивне налаштування, а також відкритість до сприйняття громадянських цінностей: щирості, чесності, доброти, справедливості, доброзичливості, співчутливості, милосердя тощо.

2. Принцип активності й саморегуляції, що підтримує у вихованця розвиток об'єктивних характеристик, а також започатковує здібність до самокритичності, до прийому незалежних рішень, і формує громадянську позицію особистості, відчуття відповідальності.

3. Принцип гармонізації сімейного та суспільного виховання, який полягає в об'єднанні та координації виховних зусиль усіх суспільних інституцій, організації педагогічного навчання батьків.

4. Принцип культуровідповідності, який визначає природну єдність з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями, звичаями, що допомагає наступності поколінь.

5. Принцип міждисциплінарної інтегрованості, який забезпечує встановлення в національному вихованні цільної взаємодії та поєднання навчального та виховного процесів, зусиль сім'ї, дитячих та молодіжних об'єднань, організацій тощо.

6. Принцип інтеркультурності, що наголошує на інтегрованості культури нації в контексті загальнодержавних, світових цінностей, у загальнолюдську культуру.

7. Принцип безперервності та наступності, який забезпечує підготовку свідомої інтелігенції, створює належні умови для розвитку особистості, її мислення, загальної культури, пропагує стереопит здорового способу життя [62, с. 231].

Також мають право на існування такі принципи виховання як:

Перший – принцип ціннісних відносин. Тут йдеться мова про культурологічні цінності, які вироблені людством на протязі історичних періодів. Як вже відомо, що кожна людина вибирає, що віднести до своєї власної системи цінностей і тому, одна людина приймає до своїх цінностей їжу, гроші, машину, а інша людина, тлумачачи це як умови існування, справжніми цінностями називає любов, прекрасне, природу. Кожен педагог старається спрямовувати увагу дітей на вищі цінності, але ринок робить свою чорну справу.

Другий – принцип суб'єктів. За даного принципу педагог найбільше підтримує розвиток здібностей дитини осмислювати своє «Я» в зв'язках із зовсім іншими людьми та світом, усвідомлювати свої вчини, прогнозувати їх наслідки, розцінювати себе як носія знань, відносин.

Присвоєння вихованню діалогічного характеру можна вважати загальним способом ініціювання суб'єктності. М. М. Бахтін вважає, що жити – означає спілкуватися в діалозі. Саме у діалозі людина знаходить власне «Я» за допомогою порівняння з іншими. Тому теперішня методика групової роботи із дітьми складається на підставі діалогу. Даний принцип виключає в себе

жорсткий наказ, називаючи його традиційним методом впливу, приближує стиль та форми спілкування етичним досягненням теперішньої культури.

Щодо виконання елементарних норм поведінки та виконання дітьми їх обов'язків, то це все повинно бути визначено договором педагога та вихованців. У даному договорі лише дві заборони: не можна посягати на іншу людину та не можна не розвиватися. Ці вимоги носять категоричний характер [24, с. 13-14].

Третій – прийняття дитини як даність. Цей принцип покладає в основу визнання дитини як гідної людини та зберігати повагу до неї як до особистості не зважаючи на її успіхи, становище, розвиток, здібності тощо.

Даний принцип не завжди реалізовується, і причинами цього є: критичне ставлення один до одного, значна різниця у поглядах, а що головне – відсутність інтересу до другої людини, не схожої на тебе, таким чином розкривається прагнення всіх зрівняти під одну мірку. Дитину ж потрібно вчити бути самою собою, а також визнавати її право на самобутність, іншими словами приймати її як даність [49, с. 364-367].

Такий союз даних принципів виховання дає можливість поєднати такі важливі характеристики як: філософську, діалогічну та етичну. Ці характеристики не можуть існувати одна без другої, тому ми говоримо про взаємопов'язану систему принципів, адже вони виникають із визначеної сутності гуманістичного виховання. Тому можна пред'явити такі вимоги до принципів як: обов'язковість, комплексність та рівнозначність [62, с. 239].

У науковій літературі можна зустріти різноманітні принципи виховної діяльності, які відрізняється, в основному, спрямованістю. І. П. Підласий виділяє такі принципи виховання:

- 1) принцип взаємозв'язку виховання з життям та працею;
- 2) принцип суспільної спрямованості виховання;
- 3) принцип особистісного підходу;
- 4) принцип опори на позитивне у виховному процесі;

5) принцип єдності виховних впливів родини та школи і так далі [49, с. 412-414].

А. С. Макаренко звертає увагу на такий важливий принцип як єдність поваги та вимоги до вихованців. О. С. Газман наголошує на принцип вироблення лінії свого життя на основі ціннісної системи. Ш. А. Амонашвілі говорить про принцип олюднення обставин в педагогічному процесі [62, с. 239-242]. Спостерігаються різноманітні підходи до принципів виховної діяльності, і всі вони цілеспрямовані на вдалу реалізацію головної мети виховання, а точніше на гармонійний розвиток та формування особистості.

Висновки до другого розділу

Отже, якщо зробити теоретичний аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, формування та розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості відбуваються синхронно в цілому ряді динамічних процесів, що реалізуються різноманітними механізмами, утворюючи певну ієрархію. Саме у комплексній теорії особистості А. В. Петровського має місце потреба бути особистістю, тут схожі процеси об'єднані і мають назву «персоналізація». На думку А. В. Петровського, персоналізація обов'язково містить в собі такі процеси як: адаптація, яку він розглядає як привласнення людиною соціальних норм і цінностей; індивідуалізацію, яку він вважає як утвердження цінностей власного «Я»; та інтеграцію – запобігання суперечностей між цінностями особистості та групи за допомогою перетворення тих та інших. Ці вищеназвані процеси являються стадіями фаз персоналізації: поступове переважання адаптації, індивідуалізації та інтеграції точно відповідає періодам дитинства, отрочтва та юності. Формування та розвиток ціннісно-сміслової сфери позначається одночасним протіканням процесів особистісної динаміки, кожен з них на усіх стадіях

постачає в тій чи іншій мірі інтеграцію внутрішнього та зовнішнього, баланс індивідуального та соціального.

Кожен із вищезазначених процесів має суперечливий характер, що представляє на своєму рівні баланс впливу індивіда та середовища на розвиток та формування ціннісно-сміслової сфери особистості та реалізується за допомогою дії таких парних механізмів як: асиміляції та акомодатії, ідентифікації та відчуження, інтерналізації та екстерналізації. Виходячи із усього вищесказаного, можна зробити висновок, що система ціннісних орієнтації особистості включає в себе три таких рівні чи пласти, які сформовані цими трьома процесами: «захисні», «запозичені» та «автономні» цінності.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

3.1. Програма розвитку ціннісно-сміслової сфери соціального працівника.

Розвиток та формування людини триває вже не одну тисячу років, і немає жодних засад вважати сучасну людину більш інтелектуальною, ніж були її дальні предки. Інакше кажучи фізіологічно мозок людини за останніх декілька тисяч років складнішим не став. В той самий час очевидний успіх людської цивілізації у громадській організації, що спричинило створення громадських структур загально планетарного масштабу [43, с. 18- 19].

Об'єднання певної кількості людей у колектив – процес дуже складний, кожен із нас знає, що у масштабах самої маленької спільноти, об'єднаної ближніми родинними стосунками, мають місце різноманітні непорозуміння. Будь-яка сім'я – це арена, на якій проходить постійний процес погоджування різноманітних інтересів, пошук компромісів, а часто діло доходить до конфліктів та насильства. Зі зростанням числа учасників дані явища розпалюються, і конфлікти набувають більш запеклої форми, - війни набувають статусу головного елемента відносин. Затрати на оборону вбирають величезні ресурси, але це не дає гарантій безпеки. Тому стає зрозумілою велика роль морально-етичних принципів, що дають можливість мирно адаптуватися та співпрацювати великій кількості людей. Вже у відносинах усередині однієї сім'ї їх роль величезна, тому і слід засвідчити, що розвиток усієї цивілізації, її перспективи, повністю визначаються ступенем розвитку взаємовідносин між людьми, їх здібністю узгоджувати свої дії та інтереси. Тому саме ці функції, стосовно забезпечення добросусідських відносин між людьми, втілюють в життя цінності – систему

моральних принципів, що дає можливість різним людям дружно вживатися у колективі.

Не варто вважати, що цінності це щось таке, що не змінюється, що дане один раз і на завжди. Удосконалюючи суспільство, вони перемінюються і самі. Дослідження історії розвитку людського суспільства дає можливість вирізнити, не менше як, три етапи розвитку цінностей.

Особливістю дослідження розвитку цінностей потрібно визнати те, що кожна людина здатна перевірити всі викладені принципи на прикладі розвитку власної особистості [67, с. 351-357]. Так як у період внутрішньоутробного розвитку немовля, ніби повторює всю еволюцію виду, так і після народження людина, удосконалюючись, засвоюючи звичаї та традиції свого народу та своєї сім'ї, прискорено проходить всю історію свого народу [39, с. 61].

Самому ранньому етапу розвитку людства відповідає первіснообщинний лад, коли діяли так звані заборони-табу. Із раннього дитинства дитину дуже мало цікавлять мотиви заборон, для неї достатньо вже самих вимог дорослих. Причиною виникнення табу може бути все що завгодно, та на думку теперішньої людини, мотив може бути самим безглуздим. Та здійснюються ці заборони-табу непохитно, і навіть несподіване їх порушення приносить порушнику смерть, до цього ж описані випадки, коли порушники вмирали від однієї думки про вчинений проступок.

Із зародженням заборон-табу знайомий кожен із нас, адже досить часто ми самі придумуємо собі різноманітні прикмети та забобони, маючи намір таким чином передбачити деякі події чи підбадьорити себе доброю прикметою. Це підсумок ускладнення розуму людини, виняткової його чутливості, свого роду деяка спроба виробити умовний рефлекс, коли розум має намір установити взаємозв'язок між самими випадковими подіями.

На землі за багато тисяч років історії людства жило безліч різноманітних племен, у яких закріплювалися найрізноманітніші заборони-табу. Деяким племенам дані табу допомагали у щоденній діяльності, що призвело до

посилення й росту даного племені, а інші гинули. Таким чином, розпочався специфічний природний відбір заборон-табу, коли одні одержували перевагу і завойовували панування, а інші гинули, не витримавши конкуренції [31, с. 121-123].

Властивістю даного періоду розвитку цінностей, ціннісно-сміслової сфери людини є абсолютна відсутність у всіх людей того, що ми на даний час розуміємо під поняттям особистості, свідомості у тій формі, що властива на даний період часу дорослій нормальній людині. Людина реалізовує вимоги заборон-табу, не задумуючись ні про мотиви, ні про наслідки. У неї повністю відсутнє уявлення про причинно-наслідковий зв'язок, немає, зв'язкового сприймання навколишнього світу [22, с. 25-26].

Процес нагромадження заборон-табу йшов самим випадковим чином і тому був досить довгим – десятки тисяч років. Спільно з цим виникла проблема збереження накопичених заборон-табу та їх визначення, що привело до появи в племені людей, які спеціально цим займалися – чаклунів, шаманів та чарівників. Лише вони одержали чи присвоїли собі право трактувати та берегти заборони-табу, що вимагало вибору, було необхідно встановлювати в якій із ситуацій застосовувати ту чи іншу заборону та чому. Окрім того, кількість заборон-табу збільшувалась, і тому виникла необхідність в їх систематизації. Самі заборони-табу згодом загубили форму чисто заборони, ставши деякою інструкцією, створюючи певний обряд, а також порядок реалізацію дій у різноманітних сферах діяльності. До даного моменту вже виникло і уявлення про духів [14, с. 98-101].

За сприянням відносин, між якими створюються процеси оточуючого світу, - і описуються і пояснюються. Утворюється досить чітке уявлення про причину та наслідок. Це вже являється другим етапом розвитку цінностей, на даному етапі людина починає зводити модель навколишнього світу, і у нього починає виникати необхідність визначення місця у навколишньому світі, виокремити свій інтерес, свої потреби. Створюється бачення власної особистості та її інтересів. Кожна людина починає моделювати світ,

виходячи з уявлення про свої пріоритети, - починає породжувати своїх так званих кумирів. Будуючи всі інші події в залежності від своїх кумирів. Дані системи глибоко суб'єктивні, саме вони характеризують здібності кожної людини, та її інтелект [6, с. 98-99]. Одним із прикладів схожої творчості є спроба нав'язати суспільству думку про те, що "Хліб – всьому голова!". Таким чином, ніби створюється основний кумир – хліб, але тоді ж само з'являється необхідність визначитися із рештою стихіями - сонцем, водою, повітрям ... Знайти взаємовідношення між ними та сформулювати основні пріоритети.

Сучасна наука у цьому відношенні пішла не далеко, і представляє собою типову язичницьку систему – дуже і дуже розвинену. Основною ознакою будь-якої язичницької системи є її мета - задоволення матеріальних потреб. А саме цій меті й слугує наука, і в той же час у своїх вищих проявах наука стикається із духовним життям людини, за деяких умов, до третього рівня розвитку цінностей людини [2, с. 155-156].

Язичництво надало людині досить великі можливості, зробивши процес осмислення світу більш свідомим, і в результаті, язичництво в історії людства займає менший проміжок часу.

Саме язичництво призвело і до народження філософії, яку можна визначати за допомогою різноманітних формулювань, залучаючи і звичне – це наука про загальні закони, але більш природно було б сформулювати філософію через палке бажання людини взяти від життя максимум того, що можна. Людина починає усвідомлювати, що у неї з'явився якийсь шанс - її власне життя! Тоді і з'явилося бажання використати даний шанс найефективнішим способом. Але ж як це зробити? Що ж потрібно рахувати в житті найголовнішим? Щоб орієнтуючись на дану цінність, прожити життя так, щоб наприкінці життя бути однозначно впевненим, що життя прожите найщасливішим чином, що жодна дорогоцінна мить в житті не витрачена даремно [72, с. 43-44]!

Потяг до щастя – одне із визначальних особливостей людської природи, і властиве кожному із нас. Та здійснюється воно по-різному, що викладено у такому прислів'ї як: "Благими думками вимощена дорога в пекло". Саме пошук найважливіших життєвих цінностей призвів до поворотного осмислення емоційної оцінки. З'явилося уявлення про саму людину, як про комплекс взаємовідносин між душею та плоттю, свідомістю та підсвідомістю в сучасному розумінні [70, с. 449-450].

Однією з моделей відношень між свідомістю та підсвідомістю є приклад з голодом, тоді коли підсвідомість почуттям голоду здійснює вплив на свідомість, яка активує пам'ять, а також розробляє план задоволення бажання і реалізує його. Підсвідомість, під час успішного задоволення свого розпорядження свідомістю, дарує почуття задоволення – ситості та знімає почуття голоду. У разі, коли не виконується розпорядження слідує покарання, яке на підсвідомому рівні характеризується злістю, досадою, незадоволеністю, відчаєм, а також відчуттям безвиході і так далі.

Найважливішим наслідком даного процесу є формування в безоднях підсвідомості інтегральної оцінки - уявлення людини про саму себе, про свої здібності, можливості та перспективи, самоствердження людини. Даний процес схожий зведенню будівлі, тоді коли оцінка за кожен із вчинків, подібний маленькій цеглинці і вкладається у безоднях підсвідомості у побудову особистості, її бачення себе та своїх можливостей [44, с. 18-19]. Даний процес винятково важливий для кожної людини, характеризуючи його особу. Це підсвідомий процес, але саме перспектива цілеспрямованого впливу на нього розкриває третій рівень розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості.

За даним напрямком підсвідомість виступає господарем, а свідомість слугою, послуги якого сплачуються за допомогою своєї валюти, якою виступає почуття задоволення. Для кожної людини на даному рівні освоєння цінностей, уявлення про свободу сходять до можливості вільно вгамовувати всі примхи підсвідомості, тобто до свавілля. Гонитва за задоволенням

перетворює найближчих людей у конкурентів у війні за отримання задоволень, поширюючи ворожнечу, заздрість та злобу. Виходячи із цих цінностей, визначається і мислення людини, коли людина подвиги оточуючих розбирає виходячи із власних цінностей, підозрюючи оточуючих людей в самих непорядних вчинках [43, с. 19].

Якщо суспільство буде складатися з людей, основною метою яких буде потяг до свавілля, то суспільству прийдеться підтримувати репресивний апарат для забезпечення порядку, припинення надмірного прагнення найбільш активних громадян до повної незалежності. Але очевидним є те, що дві людини не зможуть одночасно володіти всією повнотою влади в одній структурі, між ними одразу ж розпочнеться суперництво. На цьому рівні освоєння цінностей у суспільних відносинах характеризується насильством і суперництвом [35, с. 58-59]. І історія переповнена прикладами, тому потрібно зважати на цей фактор, так як більшість людей міститься саме на даному рівні освоєння цінностей, – це в натурі людини.

Цей третій етап розвитку цінностей окреслюється бажанням кожної людини віднайти свободу – вийти із залежності від підсвідомості, із слуги підсвідомості стати його господарем. Багато в чому це передбачено визначальними суперечностями, що вималювалися між свідомістю та підсвідомістю, так для підсвідомості визначальним є реалізація завдань, що стоять перед людиною як біологічним видом, в той час як для свідомості головну роль відіграє особиста доля особистості. Підсвідомість більше працює на весь вид, на всю екологічну систему, в той час як свідомість більше зацікавлена особистою долею [34, с. 16-17].

Третій рівень розвитку цінностей вирізняється намаганням свідомості виокремити власні інтереси, які не тільки не співпадають з інтересами підсвідомості, але часто їм і суперечать.

Перш за все, підсвідомість, має на меті інстинкт самозбереження, як провідний елемент завершеності життя, іншими словами, після здійснення основної біологічної функції із розмноження включався механізм

самоліквідації особи, тобто, наставала старість, а згодом смерть. Свідомість із неминучістю смерті змиритися не змогла із самого початку свого народження [31, с. 143-145].

Саме у забезпеченні безсмертя свідомість виявляла свою основну зацікавленість, і саме дана ціль оголошується основним підрахунком усього життя людини в усіх релігіях – Царство Небесне, Нірвана, єдність з Богом, усе вищесказане являється синонімами безсмертя, яке надається тільки відданим прихильникам учення. В цьому постає суть вищих релігій, і якщо філософія лише розшукує фундаментальні життєві цінності, що дають людині можливість провести життя найцікавішим образом, то релігія – як вища фаза філософії, вона вже повністю вказує на ті правила, придержуючись яких, людина віднайде вічну благодать. Вже не одну тисячу років мільйони наслідувачів у найстрашніших історичних випробуваннях перевіряли на практиці раціональність запропонованих віровченням істин, а також ту посаду в людській культурі, яку посіли наслідувачі вищих релігій, говорячи саме за себе [17, с. 44-46].

Ця модель надто груба та елементарна для того, щоб зобразити всю складність проблем, які вирішуються на третьому рівні розвитку цінностей людини. Та навіть такий грубий і далеко недосконалий апарат дає можливість відобразити таку модель досягнення безсмертя. Саме через любов до Бога і до оточуючого світу кожна людина приходить до розуміння світу, вивчаючи його вже не через задоволення особистих вимог, а через палке бажання усвідомити замисел Господа. Тут необхідно зрозуміти, що нова мета встановлює і принципово нові перспективи, коли людина у своєму палкому бажанні з кожним роком розкриває взаємозв'язок справжнього світу, розширюючи та зміцнюючи особисті почуття. Зараз, як зауважують математики, розглядаємо екстремум осягнення, тобто, уявімо собі абсолют осягнення. Можна припустити, що в деякий момент до особистої фізичної смерті, людина здобула абсолютне осягнення, тобто зрозуміла, відчула всі процеси у Всесвіті, усі сили, які в ньому діяли та які ще тільки будуть діяти в

майбутньому. Вона пізнала своє народження та свою смерть, вона одержала шанс, через своє знання, вмішуватися в будь-який із процесів у будь-який із моментів часу в будь-якій точці світу. Чи не являється це вічним життям? Нірваною? Єднанням із Богом [14, с. 102-105].

Зрозуміло, що дана модель виглядає досить простою. Різноманітні релігії дають і різне бачення вічного життя в залежності від використовуваної моделі, а також її складності [6, с. 112].

Цінності третього рівня об'єднують в собі обидва перші рівні розвитку та дають можливість в одній сім'ї повністю успішно вживатися людям, які засвоїли різні рівні цінностей: діти мають жити по законам-табу, підлітки, а також і багато дорослих так і лишаються на рівні освоєння релігії.

Третій рівень засвоєння ціннісних орієнтацій приводить і суспільство до іншого рівня відносин. Тому людині, яка сповідає вищі цінності необхідне право на, так званий, порятунок душі [2, с. 149].

Для порятунку душі людині, в першу чергу, потрібно цілеспрямовано дотримуватися закону любові та милосердя, зрозуміло, що це гранично соціальна людина, що не вимагає стороннього нагляду. Саме поняття цілковитої незалежності для такої людини полягає у здатності безперешкодно дотримуватися божественного закону. Суспільні відносини набувають залежної ролі: функцією суспільства стає забезпечення перспективи кожній людині втілювати в життя свій обов'язок перед Богом. Що проголошується в преамбулі суспільного договору – Конституції України.

В даному випадку Конституція являється сполучним елементом між морально-етичними законами та державними законами. Конституція є гарантом того, що влада не заставить людей порушувати моральні закони [31, с. 154-155]!

Результатом цього є суттєвий контроль за моральним виглядом людей, що прагнуть управляти демократичним суспільством. Зрозуміло, що на дану роль можуть претендувати лише ті люди, які досягнули третій рівень розвитку

цінностей, свідченням чого є найсуворіше здійснення ними морально-етичних законів [38, с. 92].

Отже, дана програма розвитку ціннісно-сислової сфери людини характеризується трьохрівневою структурою. Загалом, розвиток ціннісно-сислової сфери особистості у всі часи здійснювався на основі пізнання та засвоєння релігійних цінностей, які являлися основними важелями під час формування та розвитку ціннісно-сислової сфери кожної людини.

3.2. Тренінг навичок формування ціннісних орієнтацій та психодуховного самотворення особистості

Тренінгова програма: «Дозволь собі бути різним!»

Моя тренінгова програма спрямована на формування та розвиток ціннісно-сислової сфери, ціннісних орієнтацій особистості, що виконує досить важливу роль в житті кожної людини, розширюючи репертуар її поведінково-емоційних реакцій та дозволяючи їй приймати різноманітні рольові позиції тощо.

Головною *метою* тренінгу є сприяння розвитку ціннісно-сислової сфери особистості.

Завдання тренінгу:

1. Навчити приймати себе і свої особистісні риси;
2. Розвинути та сформувати ціннісно-сислову сферу, ціннісні орієнтації учасників тренінгу;
3. Розвинути самоповагу;
4. Підвищити здатність до саморефлексії.

Прилади та матеріали:

1. Бейджики;

2. Аркуші паперу;
3. Кольорові олівці;
4. Чай, кава чи сік;
5. Печиво.

Програма тренінгу розрахована на одне заняття, тривалістю три години тридцять хвилин (перерва 30 хвилин).

Теоретична частина

Прийняти себе або іншого, сформувати та розвинути в собі ціннісні орієнтації — це подібне до слова зМИРитися, від слова МИР, а не від слова упокорювання, коли опускаються руки. Прийняття себе – це здатність любити себе різним. Проблема формування та розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості на даний час є досить актуальною темою, адже сьогодні зустріти людину зі значним запасом сформованих цінностей являється великою рідкістю [22, с. 24].

У своєму житті люди часто керуються дуже «гарним» словом – недолік. Зазвичай воно містить негативний відтінок, а якщо точніше, то ми самі його таким робимо. Якщо замислитися над його значенням, то слово — НЕДОЛІК— це саме те, чого не долічили, бо його трішечки не вистачає.

Найчастіше, бракує хорошого... Щонайменше, нам так здається... А якщо точніше, саме так прийнято вважати у нашому суспільстві – ми дуалізуємо світ, і зазвичай чомусь хорошому знаходимо протилежність [15, с. 416-419].

Суспільство здійснює натиск на кожну індивідуальність, нав'язуючи суспільні цінності. Воно робить різноманітні спроби лімітувати вас так сильно, що ви починаєте вважати, що ви і є ця обмеженість – ви стаєте частинкою суспільства проти вашої власної волі. Ви стаєте релігійною людиною чи атеїстом, білою чи темношкірою людиною, успішною чи невдахою, але ви повністю забуваєте, що були народжені просто людиною, без релігії, без політики, без нації, без раси тощо... Ви були народжені просто

як чиста дошка, яка здатна рости і розвиватися, формувати в собі ті чи інші цінності тим самим розвиваючи свою ціннісно-сміслову сферу.

Природою закладено так, що кожна людина починає робити те, що їй указують, щоб її поважали. Вона продовжує ставати і більш фальшивішою, і більш далекою від її повноцінної реальності, власної істоти ... і таким чином починає рости її страх. Цей страх полягає у тому, що якщо ви знайдете себе істинного – із «поганими» і «хорошими» рисами, то ви втратите повагу до себе, навіть у своїх власних очах, бо ви недосконалі.

Немає більшого екстазу, ніж бути справжнім самим собою. Вам необхідно відкинути ваш страх. Його вам нав'язали неправдивим шляхом, він не природний [23, с. 29-30].

Якщо ви можете бути різним, значить ви ростете, розвиваєте свою ціннісно-сміслову сферу. Тому можна зробити висновок, що недолік — це якась, загалом, хороша якість людини, недостатньо розвинена і розкривається в поведінці, незалежної від свідомості. Необхідно лише прийняти в собі ці якості, не просто пробачити чи змиритися з ними, а саме полюбити їх, тому що вони не погані, вони можуть бути недоречно використані, саме коли ці прояви поведінки перестають бути нав'язливими, тоді і створюються перспективи нової поведінки.

Цей тренінг і присвячений розвитку самоповаги, прийняттю себе, а також формуванню та розвитку своєї ціннісно-сміислової сфери.

Програма тренінгового заняття

Ознайомлення учасників із правилами тренінгової роботи: правило «Тут і тепер», Я-висловлювання, конфіденційності, активності, без критики, правило щирості та відвертості. При потребі учасники можуть додати своє правило (5 хв.).

Очікування учасників від тренінгу (5 хв.).

Вправа "Подарунок"

Мета вправи: активізація групи, настроєння на позитив і початок роботи.

Тривалість: 10 хв.

Інструкція: Зараз ми робитимемо подарунки один одному. Починаючи з ведучого, кожен по черзі засобами пантоміми зображає якийсь предмет і передає його своєму сусіду справа (морозиво, їжачок, гирю, квітку, пташку і тому подібне).

Вправа "В чому мені пощастило в цьому житті".

Мета вправи: підвищення рівня життєвого оптимізму, створення хорошого настрою на роботу.

Тривалість: 6 хв.

Інструкція: Учасники групи розбиваються по парах. Ведучий висуває завдання: "Протягом трьох хвилин розкажіть своєму партнеру про те, в чому вам пощастило в цьому житті. Через три хвилини поміняйтеся ролями". Після вправи проводиться короткий обмін враженнями.

Вправа «Цінності»

Мета вправи: допомога у виборі головних для особистості цінностей, та вибір не дуже значимих цінностей.

Тривалість: 10 хв.

Інструкція: Учасникам групи надаються списки допустимих людських цінностей:

1. Цікава та престижна робота;
2. Хороша ситуація в країні;
3. Суспільне визнання;
4. Матеріальний достаток;
5. Любов;
6. Сім'я;
7. Задоволення та розваги;
8. Самовдосконалення;
9. Свобода;

- 10.Справедливість;
- 11.Доброта;
- 12.Чесність;
- 13.Щирість;
- 14.Віра;
- 15.Здоров'я;
- 16.Розум;
- 17.Цілеспрямованість;
- 18.Наполегливість.

Потім кожному пропонується вибрати із даного списку п'ять самих головних для людини цінностей і дві цінності, які не дуже значимі в даний момент. Після етапу індивідуальної роботи учасники об'єднуються в малі підгрупи (по 3-4 людини) і обговорюють свої варіанти. Потім відбувається міжгрупове обговорення, під час якого учасники діляться своїми враженнями.

Вправа "Мої життєві та професійні плани"

Мета вправи: визначення життєвих та професійних цілей; аналіз і осмислення своїх життєвих і професійних перспектив.

Тривалість: 15 хв.

Інструкція: Кожен учасник разом із групою одержує можливість обдумати питаннями:

1. що він очікує від власного життя;
2. до чого він прагне;
3. які цінності для нього мають найбільше значення;
4. чим можна було б пожертвувати.

Вправа "10 заповідей"

Мета вправи: допомога учасникам тренінгу в оволодінні ранжуванням цінностей, вибудовування цінностей в певну ієрархію.

Тривалість: 20 хвилин.

Інструкція: Учасників пропонують вигадати 10 заповідей - якихось загальнолюдських законів, обов'язкових для дотримання кожною людиною. Тренер на даному етапі занотовує кожну пропозицію, що поступила. Після того, як 10 заповідей зібрані поступає завдання проранжувати їх: вибрати спочатку найменш цінну заповідь з десяти, потім найменш цінну з решти дев'яти і так далі. Усі заповіді ведучий тренінгу записує на дошці або ватмані.

Вправа «Образ тварини».

Мета вправи: надати існуючі способи дії у різноманітних життєвих ситуаціях і різні емоційні реакції та усвідомлення обраної позиції, аналіз власних особистісних рис.

Тривалість: 10-15 хв.

Інструкція: Спочатку необхідно чітко визначити, яких якостей особистості вам не вистачає для досягнення бажаної мети. Можливо, вам не вистачає рішучості, цілеспрямованості, упевненості в собі, чарівливості чи чого-небудь подібного.

Після того, як ви визначили у себе дві-три таких головних якості, яких Вам не вистачає, вам треба знайти тварину, яка, на вашу думку, цими якостями володіє. Це може бути лев (сміливість, сила, благородство), тигр (сила, підступність), соловей (красномовство, чудовий голос) і так далі.

Пригадайте собі цю тварину зі всім набором необхідних якостей. Потім в думках «одягніть» на себе образ цієї тварини і відчуйте, як разом з ним до вас переносять її якості. Ви стаєте безстрашним як лев чи мудрим як змія. Не соромтеся, порикуйте, побийте хвостом по підлозі або понявчіть із задоволенням. Ви дослівно відчуєте, як нові якості наповнюють вас і потребують виходу.

Після цього усього уявіть собі обставини, в яких могли б виявитися ваші знов набуті якості. Наприклад, ви зустрічаєтеся з партнерами і проводите переговори з потрібного вам питання. Але замість звичної

скромності ви поведіться як тигр, наступаючи на партерів і силою і хитрістю буквально примушуєте їх прийняти потрібні вам умови [13, с. 34-38].

Перерва тридцять хвилин (пиття кави, чаю, соку з печивом).

Тренінгова процедура "Близнюк здалеку"

Мета вправи: дана вправа спрямована на рефлексію ціннісно-сислової сфери особистості, виявлення головних ціннісних орієнтацій в житті людини.

Тривалість: 20 хв.

Інструкція: Тренер радить учасникам тренінгу уявити собі існування свого брата-близнюка (чи сестри близнючки), про якого раніше він нічого не знав. Пропонується дати відповідь на запитання про те, які саме обставини життя близнюка можуть пробудити заздрість, і найбільш детально записати дані обставини.

Доцільно було б, щоб перед початком даної процедури учасники тренінгу були дуже добре "розігріті": у них не було зажатості та досить добре працювала фантазія.

Інструкція для чоловіків: Уявіть, що Ви довідалися про існування свого брата-близнюка. Вас розлучили ще з дитинства. Зараз він проживає дуже далеко, але приїхав до Вас погостювати. Ви розбалакалися, багато довідалися один про одного. І у чомусь Ви позаздрили брату.

Постає запитання. Що ж саме могло пробудити у Вас цю заздрість, які обставини життя брата?

Обов'язково пишіть усе, що спадає на голову. Коли б Ви уявили дану сцену в усіх подробицях, тоді б Вам було легше дати відповідь на поставлене запитання. Попробуйте уявити який вигляд має Ваш брат-близнюк, у що саме він одягнутий, яка у нього зачіска і так далі. Уявіть як і що він говорить, його персональні стилі поведінки. Уявіть також і те, як Ви йому заздрите і як Ви злитеся.

Занотуйте на аркуші паперу все те, що могло б пробудити заздрість. Постарайтесь написати конкретно, не обмежуючись загальними виразами, наприклад, такими як: "Успіх в житті" чи "Щастя в особистому житті".

Інструкція для жінок: Уявіть, що Ви дізналися про існування своєї сестри-близнючки. Вас розлучили ще з дитинства. Зараз вона проживає дуже далеко, але приїхала до Вас погостити. Ви розбалакалися, багато дізналися про життя один одного. І у чомусь Ви позаздрили сестрі.

Назріває питання. Що ж саме могло пробудити у Вас цю заздрість, які обставини життя сестри?

Обов'язково пишіть усе, що спадає на голову. Коли б Ви уявили цю сцену в усіх деталях, то тоді Вам буде легше дати відповідь на поставлене запитання. Попробуйте уявити який вигляд має Ваша сестра-близнюк, у що саме вона вдягнена, яку має зачіску і так далі. Уявіть також як і що вона говорить, її персональні стилі поведінки. Уявіть і те, як Ви заздрите та як Ви злитесь на неї.

Занотуйте на аркуші паперу все те, що може викликати заздрість. Постарайтесь писати конкретно, не обмежуючись загальними висловами, до прикладу, такими як: "Успіх в житті" чи "Щастя в особистому житті".

Перелік питань для обговорення:

1. Чи не вважаєте ви, що ті обставини, які викликають заздрість у нас, і є нашими істинними цінностями?
2. Як ви думаєте, заздрість це погане почуття? Чи може заздрість бути хорошого змісту?
3. Ви не проти того, щоб ми зараз усі разом побажали Вам того, що у Вас вийшло?

Вправа "Чарівний магазин"

Мета вправи: Під час так званої "торгівлі" учасники тренінгу починають активно розмірковувати про реальні цінності, сенси життя.

Тривалість: 20 хв.

Інструкція: Один із учасників групи приходить до "Чарівного магазину", продавець в якому – провідний групи. Продавець-чарівник пропонує учаснику все, що тільки може захотіти: здоров'я, кар'єру, успіх, щастя, любов тощо. Але також потребує щоб покупець заплатив за це тим, що цінує в своєму житті: здоров'ям, любов'ю, щастям і тому подібним.

Тренінгова процедура "Образ Я"

Мета вправи: глибоке усвідомлення особистісного існування, поєднання вербального та невербального складників виразності позиції самооцінки.

Тривалість: 7-10 хв.

Інструкція: Кожному з учасників дається можливість вимовити слово "Я" з тільки йому притаманною інтонацією, мімікою, жестами. Необхідно зробити це так, щоб одним словом найбільш повно висловити сприйняття свого власного "Я", свою індивідуальність, а також своє місце в світі.

Вправа "Песиміст, Оптиміст, Блазень"

Мета вправи: створення цілісного ставлення людини до проблемної ситуації, отримання досвіду обговорення проблеми з різноманітних точок зору.

Тривалість: 15-20 хв.

Інструкція:

1. Ведучий дає можливість кожному з учасників описати на окремих листках в кількох реченнях ситуацію, що викликає у нього стресовий стан чи сильні негативні емоції, або ситуацію, яку учаснику важко прийняти. Ця історія не має включати ніяких емоційних описів, — лише факти та дії.

2. Згодом учасникам тренінгу кажуть здати свої листки із занотованими історіями тренеру для наступної роботи (тут також має місце анонімність).

3. Ведучий озвучує у групі всі можливі варіанти стресових ситуацій, і тоді група обирає 2-3 найтипівіших, що мають цінність для всіх.

4. Тренер наголошує на тому, що групі необхідно розділитися на три підгрупи та роздає кожній з підгруп по одній історії. Завданням для підгруп є

наступне: необхідно збагатити кожну історію емоційним змістом — песимістичним (для 1-ої підгрупи), оптимістичним (для 2-ої підгрупи) і блазеньським (для 3-ої підгрупи). Тобто, довігадувати задану історію та поповнити її деталями, властивими Песимісту, Оптимісту чи Блазню.

5. Потім від імені заданих героїв кожна група проголошує свою емоційну версію стресових подій.

6. Згодом, коли вже зачитані всі ситуації та висловлені всі можливі варіанти відношення до них, ведучий оголошує обговорення результатів гри і ту реальну допомогу, яку отримав для себе кожен з учасників.

Вправа "Що в ньому нового?"

Мета вправи: розвиток спостережливості, обмін сприйманнями.

Тривалість: 7-10 хв.

Інструкція: Уважно огляньте один одного. Докладіть зусиль, щоб побачити кожного, переклавши увагу на те, який вигляд має сьогодні ця людина, в якому вона стані, як вона себе показує. Для цього всього у нас буде 3 хв. А тепер ви кидатимете м'яч один одному, проголошуючи при цьому людину, якій адресований цей м'яч, а також, що нового в порівнянні з початком тренінгу ви в ній побачили. Потрібно бути уважними та старатися нікого не пропустити".

Вправа "Спасибі за приємне заняття".

Мета вправи: завершення роботи в тренінговій групі.

Тривалість: 3-5 хв.

Інструкція: Будь-ласка, станьте в коло. Я хочу висунути пропозицію вам щодо прийняття участі в невеликій церемонії, яка дасть можливість нам висловити дружні відчуття та подяку один одному. Гра проходить так: один із вас стає в центр, інший підходить до нього, потискує руку і вимовляє: «Дякую за дуже приємне заняття!». Обоє залишаються в центрі, як і раніше тримаючись за руки. Згодом підходить третій учасник, бере за вільну руку або першого, або другого, потискує її та говорить: «Дякую за дуже приємне заняття!» Таким образом, група, яка знаходиться в центрі круга постійно

збільшується. Всі держать один одного за руки. Коли до вашої групи долучиться останній учасник, замкніть коло та завершіть церемонію безголосим міцним триразовим потиском рук [15, с. 224-225, 341-343, 365-371, 353].

Рефлексія тренінгової роботи: учасники тренінгу підводять підсумки взаємодії, висловлюють свої враження, побажання, говорять про те, чи здійснились очікування. Тривалість рефлексії– 10 хв.

Висновки до третього розділу

Професіоналізм соціального працівника виявляє не лише високий рівень знань, умінь та навичок, але й підтримку особистого етичного кодексу. Ціннісно-смилова сфера соціального працівника розвивається та формується за допомогою соціально-політичних, матеріальних та духовних цінностей.

На продуктивність трудової діяльності соціального працівника, великий вплив здійснює рівень сформованості професійної системи цінностей особистості. Професійні цінності можна вивчати у двох аспектах. Перший – професійні цінності можна розглядати як орієнтацію особистості на свою професійну діяльність, на саму цінність професійної діяльності як такої. Другий, цінності професії слід розглядати з точки зору цінностей конкретної професії. Наприклад, для соціальної роботи професійними є такі цінності як: гуманізм, альтруїзм, самовизначення, соціальна справедливість, емпатійність, толерантність, чуйність, доброзичливість тощо.

Ш. Рамон вважав, що зміст соціальної роботи становлять такі цінності, як:

- 1) повне право особистостей на допомогу з боку свого найближчого оточення та суспільства в цілому, в тих моментах, коли вони наштовхуються на життєві труднощі та негаразди;
- 2) право на повагу особистої гідності людини;
- 3) право на самовизначення в тій мірі, в якій це не створює небезпеки особистості чи оточуючим;

- 4) повне право на помилку;
- 5) відповідальність особистості за свою діяльність;
- 6) право на самореалізацію своїх прихованих можливостей тощо.

Р. Сарри наголошує на важливе значення таких цінностей, як: гуманність, справедливість, чуйність, самовизначення, конфіденційність, чесність у своїй професійній діяльності [16, с. 27].

Шанті К. Хіндука наголошує на тому, що соціальні працівники мають розділяти такі цінності, як:

- 1) людська гідність;
- 2) соціальна справедливість;
- 3) підтримка незабезпечених та найбільш вразливих верств населення;
- 4) потяг до дружнього співіснування;
- 5) доброї волі та інші.

Головною цінністю, яка повинна існувати в соціальній роботі є цінність самовизначення. Та якщо керуватися цією цінністю, то необхідно жадати співробітництва між професіоналами та клієнтами, важливим тут є знання враження клієнта про вплив. Проте Р. Соїєр цілком справедливо порадив вважати «право на помилку» частиною цінності самовизначення [60, с. 149].

Н.Б. Шмельова в основі цінностей соціальної роботи розуміє головну потребу – служити власною професією на благо навколишніх, що спрямовує професійно-особистісну активність соціального працівника на досягнення єдиної гуманної мети. Вона також розділяє три взаємопов'язані групи цінностей в діяльності соціального працівника, які послідовно засвоюються в процесі професійного навчання:

1. Цінності, що характеризують альтруїстичну природу діяльності – тобто допомогу іншій людині, яка потребує твоєї підтримки чи слабо захищеній людині.

2. Цінності етичної відповідальності перед професією – тобто відстоювання і захист гідності та цілісності професії, розвиток етичних норм, знань та призначення соціальної роботи.

3. Цінності, які пов'язані з потребою самореалізації, самоствердження та самовдосконалення особистості соціального працівника, досягнення професіоналізму діяльності.

На мою думку, значний вплив на становлення ціннісно-сміслової сфери майбутнього соціального працівника здійснює релігія, присутністю в людини етичних, духовних, моральних норм та принципів. Я вважаю, що кожен майбутній соціальний працівник в основу своєї професійної діяльності повинен ставити такі цінності як:

- 1) справедливість;
- 2) гуманність;
- 3) емпатійність;
- 4) доброзичливість;
- 5) чуйність;
- 6) толерантність;
- 7) конфіденційність;
- 8) чесність;
- 9) дружелюбність;
- 10) прагнення до самовдосконалення, самореалізації, професійного розвитку тощо.

ВИСНОВКИ

У ході даного дослідження були зроблені наступні узагальнення:

1. Ціннісно-смилова сфера особистості являється досить складним цілісним утворенням, що складається перш за все із ціннісних орієнтацій людини, вони формуються під час засвоєння соціального досвіду, виражаються в цілях, переконаннях, інтересах, ідеалах та являється основним регулятором поведінки особистості. Вона виступає досить складною системою, яка складається з багатьох рівнів. Цінності ж являються соціально схвалюваними більшістю людей уявленнями про добро та зло, дружбу та романтичну любов, справедливість і тому подібне. А ціннісні орієнтації виступають внутрішніми структурними елементами особистості, що формуються за допомогою життєвого досвіду людини в процесі соціалізації. Вивченням та дослідженням цінностей, ціннісних орієнтацій та ціннісно-смилової сфери особистості займається філософська дисципліна під назвою аксіологія. Вона також займається вивченням ціннісного аспекту інших філософських та наукових дисциплін в більш широкому смислі.

2. Цінності стають соціальними, здійснюють вплив на свідомість та поведінку особистості тоді, коли вони усвідомлюються та приймаються як ціннісно-смилові орієнтації людини. Ціннісно-смилова сфера займає місце на перетині двох таких доріг як: мотивація, з однієї сторони, а з іншої – світоглядна свідомість особистості. Існує три таких категорії цінностей як: матеріальні цінності, духовні цінності та суспільно-політичні цінності. Також можна виділити такі форми цінностей: суспільні цінності, особові цінності, наочні цінності.

3. Пошук моральних ціннісно-смилових орієнтацій потребує ретельного вивчення релігійних цінностей особистості та релігії загалом. Християнство являється основною формою релігії українців, саме тому в українському суспільстві вивчення та дослідження християнських цінностей являється одним із найважливіших факторів, що здійснюють значний вплив

на формування та розвиток політики, культури, духовного та суспільного життя особистості. І саме тому релігія здійснює визначальний вплив на становлення ціннісно-сміслової сфери майбутнього соціального працівника, який здійснює свою діяльність і в політичній, і в культурній, і в соціальній, і в духовній сферах.

4. Цінності завжди створюються з допомогою суспільної практики, особистої діяльності людини та мають соціальний характер. Ціннісно-сміслова сфера вивчається в зв'язку із соціалізацією особистості. Можна виділити декілька таких підходів до розуміння та становлення ціннісно-сміслової сфери особистості:

- Цінності, які акцентують увагу на здатності речей задовольняти людські потреби та інтереси, а також забезпечувати гармонійний розвиток особистості;
- Другий підхід характеризується зосередженістю уваги на цінності речей, процесів, явищ тощо;
- За третім підходом, цінність являється проявом практичної взаємодії з реальністю, яку необхідно цінувати, приймати, а також перетворювати на мету та мотив діяльності.
- Четвертий підхід характеризується тим, що цінності тут виступають як особливі утворення в структурі індивідуальної та суспільної свідомості особистості.

5. Психологічна модель розвитку та становлення ціннісно-сміслової сфери особистості та її ціннісних орієнтацій об'єднує в собі три таких процеси як: адаптація, соціалізація та індивідуалізація. Дані процеси виникають у певній послідовності, а також повторюються на новому відповідному рівні особистісного зростання. Розвиток та становлення ціннісно-сміслової сфери, а також ціннісних орієнтацій особистості проходить за допомогою взаємопов'язаних процесів, які протікають водночас.

6. Технології та процедури розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості можна вивчати за допомогою певних теоретичних ідей. Перша теоретична ідея, розглядає розвиток особистості за допомогою присвоєння суб'єктом потрібних цінностей, цим самим, збагачуючи свій духовний світ та знаходячи сенс життя. Друга теоретична ідея, забезпечує ієрархічну структуру цінностей особистості, яка знаходить своє відображення в особистісному профілі. Третя теоретична ідея, робить наголос на тому, що розвиток особистості залежить від вікових особливостей.

7. Якщо вести мову про принципи виховної діяльності, то тут можна сказати, що кожен вчитель, викладач створює для себе особисту систему ідей, яка являється базисом діяльності та характеру людини. Принципи виховної діяльності такою наукою як педагогіка цілковито не визначені, тому різні автори визначають різноманітні підходи до принципів виховної діяльності. Принципи виховання повинні бути в невеликій кількості, адже вони повинні являтися певними установками.

Загалом можна визначити таку основну систему принципів виховної діяльності як:

- Цілеспрямованість усього процесу виховання;
- Взаємозв'язок особистих та суспільних інтересів;
- Взаємозв'язок виховного процесу з життям, а також теперішньою культурою суспільства;
- Взаємозв'язок національних, а також загальнолюдських цінностей суспільства;
- Природність виховного процесу;
- Виховна діяльність особистості в тому чи іншому колективі;
- Виховна діяльність особистості в спілкуванні;
- Повага до студента, учня тощо.

А до базових принципів виховної діяльності можна віднести такі як:

- Демократизація та гуманізація виховного процесу кожної особистості;
- Саморегуляція, а також активність особистості в процесі виховної діяльності;
- Гармонія сімейного та суспільного виховання особистості;
- Культуровідповідність процесу виховання;
- Інтеграція національної культури у загальнолюдську культуру;
- Взаємозв'язок навчального та виховного процесів, а також зусиль сім'ї;
- Безперервність та наступність виховного процесу.

Існують, звичайно, і інші принципи виховної діяльності [32, с. 423-424; 69, с. 49-51; 72, с. 45-46]

Отже, релігія досить щільно з'єднувалася з життям кожної людини, визначаючи, таким чином, певний тип світосприйняття, світогляду, а також допомагала з розумінням цінностей. Проблема релігійних цінностей звертає основну увагу на внутрішнє духовне життя особистості. Релігію також можна визначити як певну структурну та символічну систему, що поєднувала у собі соціальну, особистісну та культурну сфери, за допомогою цінностей. Релігійні цінності здійснюють значний вплив на мотивацію поведінки людини, соціальну динаміку, соціальну структуру, визначають певний напрямок дій кожної людини. Саме розуміння та усвідомлення тих чи інших цінностей є важливою частиною моральних якостей майбутнього працівника соціальної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова – Екатеринбург, Москва: Деловая книга, 1995. – С. 207.
2. Амишев Б. С. Психологическая теория ценности: системно-функциональный подход : автореф. дис. доктора психол. наук / Б. С. Амишев. – Казань, 2002. – С. 157.
3. Ананьев Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека / Б. Г. Ананьев // Психология личности. Хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. Т.2. – Самара : «Бахрах», 1999. – С. 72.
4. Андреева Г. М. Социальная психология. Уч. для вузов / Г. М. Андреева М. : Аспект Пресс, 2002. – С. 72.
5. Андреева Г. М., Донцов А. И. Социальная психология в современном мире. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – С. 165.
6. Андронов В. П. Роль ценностно-смысловой позиции в духовном развитии субъекта / В. П. Андронов, Л. Н. Тарасова, О. О. Полякова, С. И. Соболев // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2004. – №2. – С. 110-113.
7. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление. – М.: Прогресс, 1988. – С. 33.
8. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2001. – С. 200.
9. Багдасарьян Н. Г. Инновации в ценностных ориентациях студентов / Н. Г. Багдасарьян, Л. В. Кансузян, А. А. Немцов // Социс. – 1995. – №4. – С. 127.
10. Белинская Е. П. Социальная психология личности : Уч. пособ. для вузов / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 301 с.

11. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Психология личности. Хрестоматия : В 2-х томах / под ред. Д. Я. Райгородского. Т.2. - Самара : «Бахрах», 1999. – С. 142.
12. Борисова Е. М. Индивидуальность и профессия / Е. М. Борисова, Г. П. Логинова. – М.: Знание, 1991. – С. 77.
13. Борытко Н. М. Профессиональное воспитание специалиста в вузе / Н. М. Борытко // Психология и педагогика высшей школы : Уч. пособ. – Брянск: БГУ, 2000. – С. 38.
14. Будинайте Г. Л. Личностные ценности и личностные предпочтения / Г. Л. Будинайте, Г. В. Корнилова // «Вопросы психологии». – 1993. – №5. – С. 100-106.
15. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С. 528.
16. Буякас Т. М. Ценностно-смысловая сфера профессионала / Т. М. Буякас // Мир психологии, 1997. – №3. – С. 29.
17. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / Проблеми загальної та педагогічної психології: 36. наук, праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 6 – С. 42-47.
18. Ведерникова Л. В. Формирование ценностных установок будущего учителя на творческую самореализацию в педагогической деятельности. Монография / Л. В. Ведерникова. – М.: Прометей, 2001. – С. 116.
19. Водянова А. Психологическая ценность религии // Вестник Севастопольского государственного технического университета. – Севастополь, 2001. – Вып.29: Философия. – С. 69-77.
20. Водянова А. Христианские ценности и проблемы духовности // Людина: дух, душа, тіло: Матеріали IV Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Суми, 2000. – С. 28-30.

21. Глушак А., Пирог Г. Релігійні цінності: сутність, структура, рівні // Вісник Національного Університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2003. – Вип.473: Філософські науки. – С. 55-59.
22. Гогоберидзе Ф. Ю. Потребности, интересы, ценности как формообразующие факторы ценностных ориентаций личности. Категориальный анализ : авто-реф. дисс. канд. философ., наук / Ф. Ю. Гогоберидзе. Карачаевск, 1998 р. – С. 27.
23. Данакин Н. С. Смысл и профессиональные особенности социальной работы / Н. С. Данакин // Российский журнал социальной работы. – 1995. – №1. – С. 28-35.
24. Демидова Т. Е. Социальная деятельность в меняющемся мире: проблемы и противоречия / Т. Е. Демидова // Социальные технологии, исследования.– 2005. – №3. – С. 14.
25. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – С. 299.
26. Деркач А. А. Методолого-прикладные основы аксиологических исследований / А. А. Деркач. – М.: Просвещение, 1999. – С. 27.
27. Дидковская Я. В. Динамика профессионального самоопределения студентов / Я. В. Дидковская // Социс, 2001. – №7. – С. 135.
28. Дуганова Л. П. Искусство как среда воспитания (Аксиологический аспект) / Л. П. Дуганова. – М.: «Издательский сервис», 2004. – С. 308.
29. Елсуков А. Н., Шульга К. В. Социологический словарь. – Минск: Университетское, 1991. – 528 с.
30. Зимняя И. А. Профессиональные роли и функции социального работника (общие проблемы подготовки специалиста) / И. А. Зимняя // Российский журнал социальной работы. – 1995. – №1. – С. 81-84.
31. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.

32. Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. Краткий философский словарь. – М.: МГУ, 2002. – С. 423.
33. Кирьякова А. В. Теория ориентации личности в мире ценностей / А. В. Кирьякова. Оренбург : ИПК «Южный Урал», 1996. – 184 с.
34. Климов Е. А. Общечеловеческие ценности глазами психолога-профессионала / Е. А. Климов // Психологический журнал. 1994. – Т. 14. – №4. – С. 14-19.
35. Климова С. Г. Изменение ценностных оснований идентификации (80 90-е гг.) / С. Г. Климова. // Социс. – 1995. – №1. – С. 61.
36. Ковалев А. Г. Развитие личности / А. Г. Ковалев // Психология личности. Хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. Т.2. – Самара : «Бахрах», 1999. – С. 81.
37. Коваль Н. А. Поиск истины в процессе формирования мировоззрения специалиста / Н. А. Коваль // Мировоззренческие основы профессионального становления личности специалиста.: Сб. ст. Тамбов, ТГУ, 2000. – С. 4.
38. Козлов А. А. Социальная работа: Введение в профессиональную деятельность: Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2005. – С. 94.
39. Коосов Б. Б. Личность: теория, диагностика и развитие / Б. Б. Коосов. М.: Академический Проект, 2000. – С. 66.
40. Кулюткин Ю. Н. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя / Ю. Н. Кулюткин, В. П. Бездухов. Самара : Изд-во Сам-ГПУ, 2002. – 400с.
41. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций. — М., 1992. – 17 с.
42. Леонтьев Д. А. Психология смысла (природа, строение и динамика смысловой реальности). – М.: Смысл, 2003. – 489 с.
43. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. 1996. – №4. – С. 17-29.

44. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – *Вопр. философ.* – № 5. – 1996. – С. 16-27.
45. Ломов Б. Ф. Направленность личности. Субъективные отношения личности / Б. Ф. Ломов // *Психология личности в трудах отечественных психологов.* – СПб.: Питер, 2000. – С. 107-113.
46. Медведева Г. П. Профессионально-этические основы социальной работы : Курс лекций / Г.П. Медведева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 304 с.
47. Мелекесов Г. А. Теория ценностей методологическая основа аксиологизации образования в современном мире. Монография / Г. А. Мелекесов. – Самара : Изд-во Сам ГПУ, 2001. – 51 с.
48. Москалец В. П. Психологія релігії («Академвидав»), навчальний посібник. – 2004. – 240 с.
49. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика: Учебник для вузов / Ф. А. Мустаева. М.: Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 528 с.
50. Мухина В. С. К проблеме формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности: Сб. науч. тр. – М. : МГПИ, 1979. – 107 с.
51. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психология : Словарь. – М.: Политиздат, 1999. – С. 442.
52. Пирог А. Психологический анализ христианских ценностей // *Горизонты образования.* – Севастополь, 2003. – №3. – С. 87-89.
53. Пирог А. Трансформации христианских ценностей в современном украинском обществе // *Горизонты образования.* – Севастополь, 2004. – №1. – С. 103-107.
54. Пирог Г. Морально-етичні основи християнських цінностей // *Історія релігій в Україні: Праці XIII-ї міжнародної наукової конференції.* Додаток. – Львів, 2003. – С. 51-56.

55. Пирог Г. Особливості системи християнських цінностей // Українське релігієзнавство. – Київ, 2004. – Вип.1 (29). – С. 24-31.
56. Пирог Г. Релігійні цінності як єдина система // Історія релігій в Україні: Праці XI-ї міжнародної наукової конференції. – Львів, 2001. – С. 197-200.
57. Пирог Г. Соціальні аспекти функціонування релігійних цінностей // Українське релігієзнавство. – Київ, 2003. – Вип. 26. – С. 32-39.
58. Пирог Г. Християнські цінності у сучасному українському суспільстві // Науковий вісник Чернівецького Університету. – Чернівці, 2004. – Вип.203-204: Філософія. – С. 24-28.
59. Равкин З. И. Аксиологические аспекты историко-педагогического обоснования стратегии развития отечественного образования / З. И. Равкин. – М.: Аспект-Пресс, 1994. – С. 4-11.
60. Реан А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение / А. А Реан. СПб.: «Прайм - ЕВРОЗНАК», 2004. – С. 156 (Серия «Мастера психологии»).
61. Салиев Р. З. Идеология и ценностные ориентации молодежи / Р. З. Салиев // Социс. 1997. – №8. – С. 26-31.
62. Сергеев И. С. Основы педагогической деятельности : Учебное пособие / И.С. Сергеев. СПб : Питер, 2004. – 316 с.
63. Сластенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Сластенин, Г. И. Чижакова. – М.: Академия, 2002. – 193 с.
64. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология :уч. пособие / Л. Д. Столяренко. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2003. – С. 69.
65. Фирсов М. В. Введение в теоретические основы социальной работы / Фирсов М. В. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – С. 49.
66. Фирсов М. В. Психология социальной работы / М. В. Фирсов. – М.: ВЛАДОС, 2001. – С. 67.

67. Фирсов М. В. Теория социальной работы : Учебное пособие для вузов. Изд.2-е / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : Академический Проект, 2005. – 512 с.

68. Фролов И. Т. Философский словарь. – М. : «Республика», 2001. – 719 с.

69. Хавыло А. Место и роль системы ценностных ориентации в структуре личности и ее развитии // Психология и бизнес, 2009. – С. 47-50.

70. Щерба С. П. Філософія / С. П. Щерба. – Підручник – К. : Кондор, 2007. – С. 453.

71. Щербакова Е. Е. Направленность как показатель целостности природы человека / Е. Е. Щербакова // Мир психологии. 2004. – №4. – С. 225-234.

72. Юнгхолм С. Э. Гуманистические ценности социальной работы / С. Э. Юнгхолм. – М.: Союз, 1996. – С. 46.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації»

Система ціннісних орієнтації визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і основу мотивації життєвої активності, а також основу життєвої концепції та філософії життя.

Найбільш розповсюдженої в даний час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, яка заснована на прямому ранжуванні списку цінностей.

М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

термінальні - переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути

інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілові на цінності-мети і цінності-засоби.

Респондентові пред'являється два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу за алфавітом, або на картках. У списках випробуваний привласнює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає в порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей [41, с.15-17].

Інструкція.

Отож, Вам пред'явлений набір з 18 карток із позначенням цінностей. Ваша задача полягає в тому, щоб розкласти їх в порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у повсякденному житті.

Кожна з цінностей написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і виберіть саме ту, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім проробіть теж саме із усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу щирі позицію.

Перевагою методики є універсальність, зручність і економність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Важливим її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку грає мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і особою, яка бере участь в тестуванні. Методику не рекомендується застосовувати з метою добору й експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтації можливі зміни інструкції, що дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Таким чином, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

У якому порядку й у якому ступені (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?

Як би Ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?

Як, на Ваш погляд, це зробила б людина, досконала у всіх відносинах?

Як зробили б це, на Вашу думку, більшість людей?

Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?

Як це зробили б Ви, через 5 або 10 років?

Як ранжували б картки близькі Вам люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, варто звернути увагу на їхнє угруповання випробуваним у змістовні блоки по різних підставах. Так, наприклад, виділяються «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і так далі. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і так далі. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтації. Респондент повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити ні однієї закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей [26, с. 25-27].

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування.

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- здоров'я (фізичне і психічне);
- цікава робота;
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві);
- любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень);
- наявність гарних і вірних друзів;
- суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі);

- пізнання (можливість розширення свого утворення, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалювання);
- розваги (приємний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків);
- воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і удосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому);
- творчість (можливість творчої діяльності);
- впевненість у собі (внутрішня гармонія, воля від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
- вихованість (гарні манери);
- високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
- життєрадісність (почуття гумору);
- ретельність (дисциплінованість);
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- непримиренність до недоліків у собі й інших;
- освіченість (широта знань, висока загальна культура);
- відповідальність (почуття обов'язку, вміння дотримувати слова);
- раціоналізм (вміння реалістично і логічно мислити, приймати

обмірковані, раціональні рішення);

- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів;
- тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й омани);
- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- чесність (правдивість, щирість);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- чуйність (дбайливість);
- наполегливість;
- справедливість [41, с. 14; 50, с.82-84].

Додаток Б

Експрес діагностика соціальних цінностей особистості

Про методику: вона сприяє виявленню професійних, особистісних та соціально-психологічних особливостей, орієнтацій, а також переваг. Може бути корисною при виборі характеру роботи, оцінці працівника в процесі найму та атестації кадрів.

Інструкція:

Нижче наведено 16 тверджень. Потрібно оцінити значимість кожного з них для себе в балах за такою схемою: 10 (неважливо), 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100 (дуже важливо).

Опитувальник:

1. Хороша, захоплююча робота, яка приносить Вам задоволення.
2. Досить високооплачувана робота.
3. Вдале заміжжя чи одруження.
4. Соціальні заходи, знайомство з новими людьми.
5. Залучення до суспільної діяльності.
6. Ваша релігія.
7. Спортивні вправи.
8. Інтелектуальний розвиток.
9. Кар'єра.
10. Красивий одяг, дім, автомобілі тощо.
11. Час, який Ви проводите у родинному колі.
12. Близькі друзі.
13. Робота на добровільних засадах в некомерційних організаціях, волонтерська діяльність.
14. Медитація, роздуми, молитви і так далі.
15. Здорове збалансоване харчування.
16. Перегляд наукових програм, читання навчальної літератури, самовдосконалення.

Професійні	Фінансові	Сімейні	Соціальні	Суспільні	Духовні	Фізичні	Інтелектуальні
1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
Сума балів:	Сума балів:	Сума балів:	Сума балів:	Сума балів:	Сума балів:	Сума балів:	Сума балів:

Обробка та інтерпретація результатів

Чим більша кількість балів у кожному з даних розділів, тим більшу цінність для людини становить той чи інший напрям. А також чим ближче один до одного значення у всіх розділах, тим більш різносторонньою людиною Ви являєтесь [15, с.234-235; 2, с. 55-57].

Додаток В

Методика М. Рокича, О. Фанталова "Рівень співвідношення "цінності" і "доступності" в різних життєвих сферах "

Шкали: «Цінність» і «доступність» для людини кожної із загальнолюдських цінностей: активна, діяльна; здоров'я (фізичне і психічне); цікава робота; краса природи і мистецтва; любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною; матеріально-забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів); наявність хороших і вірних друзів; впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів); пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, а також інтелектуальний розвиток); свобода як незалежність у вчинках і діях; щасливе сімейне життя; творчість (можливість творчої діяльності).

Призначення тесту

Діагностика неузгодженості, дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, ступеня незадоволеності поточної життєвої ситуацією, внутрішньої конфліктності, блокади основних потреб, а також рівня самореалізації, інтегрованості, гармонії [34, с. 13-15].

Опис тесту

Дана методика розглядає 12 основних загальнолюдських цінностей і виявляє співвідношення таких психологічних параметрів, як «Цінність» (Ц) і «Доступність» (Д) для людини кожної з цих цінностей. Для будь-якої життєво важливої сфери можна виділити кілька типових варіантів взаємозв'язку Ц і Д, а саме:

1. Ц і Д повністю збігаються;
2. Ц і Д в значній мірі збігаються;
3. Ц і Д в значній мірі розходяться, і така розбіжність має два варіанти: Ц перевищує Д ($C > D$), Д перевищує Ц ($D > C$);
4. Ц і Д повністю розходяться.

Таким чином, основною психометричною характеристикою цього тесту є показник «Цінність-Доступність» (Ц-Д), що відображає ступінь неузгодженості, дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері. Остання, у свою чергу, свідчить про ступінь незадоволеності поточної життєвої ситуацією, внутрішньої конфліктності, блокади основних потреб з одного боку, а також про рівень самореалізації, інтегрованості, гармонії з іншого боку [31, с. 89-92].

Інструкція до тесту

До заповнення можна приступати лише після того, як прочитаєте інструкцію до самого кінця!

Перед вами список із 12 понять, кожне з яких означає одну із загальнолюдських цінностей:

1. Активна, діяльна життя;
2. Здоров'я (фізичне і психічне);
3. Цікава робота;
4. Краса природи і мистецтва;
5. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
6. Матеріально-забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
7. Наявність хороших і вірних друзів;
8. Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів);
9. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, а також інтелектуальний розвиток);
10. Свобода як незалежність у вчинках і діях;
11. Щасливе сімейне життя;
12. Творчість (можливість творчої діяльності).

Вам необхідно порівняти всі ці поняття-цінності попарно між собою на спеціальному бланку. Потрібно провести два порівняння (за двома різними критеріями).

Далі дивіться бланк:

На бланку дві матриці. У них записані пари цифр, кожній цифрі відповідає цінність, яка стоїть під цим номером у списку. Заповнення починайте з матриці № 1.

Порівняння в першій матриці проводиться на підставі того, що представлені в цьому списку цінності мають для вас різну значимість, різну ступінь привабливості. Ви дивитесь кожну пару і вибираєте з двох цінностей ту, яка здається вам більш важливою в цій парі. Її ви обводите в гурток.

ПРИКЛАД: Вам дана пара 2 3. Під цифрою 2 позначено здоров'я, під цифрою 3 - цікава робота. Якщо ви обвели 2, то це означає, що здоров'я для вас важливіше, ніж цікава робота.

Обводити можна тільки одну цифру з пари. Пропускати пари не можна! Відповідати намагайтеся швидко, першим враженням. Закінчивши першу матрицю, переходите до другої.

У другій матриці порівняння проводиться на підставі того, що деякі з представлених цінностей є для вас більш доступними, легше досяжними в житті в порівнянні з іншими. Ви вибираєте з пари ту цінність, яка легше досяжна для вас.

ПРИКЛАД: Пара 2 3. Якщо ви обвели 3, то це означає, що цікава робота більш доступна для вас, ніж наявність гарного здоров'я.

Приступати до заповнення [34, с. 15-17].

Результати підрахунку заносять у таблицю, яка розташовується на частині бланка. У результаті підраховується інтегральним показником методики, рівний сумі розбіжностей по модулю всіх 12-ти понять:

$$R = \sum_{i=1}^{12} |Ц - Д|,$$

де i — номер поняття на реєстраційному бланку та інструкції. Для наочності на реєстраційному бланку потрібно побудувати графік, який буде ілюструвати розбіжність в кожному понятті методики між показниками «Цінність» і «Доступність». Вказівкою на наявність внутрішнього конфлікту в тій чи іншій сфері буде значний розрив (4) між показниками «Цінність» і «Доступність» по якомусь поняттю у разі, коли $Ц > Д$. Значний розрив

показниками «Цінність» і «Доступність» (4) у разі, коли $D > Ц$, буде вказувати на наявність «внутрішнього вакууму», незадоволеності у певній життєвій сфері, відчуття «внутрішнього баласту», і потенційно можливих інших відчуттів - «надмірності присутності», відчуття непотрібності, нікчемності. Інтегральний (сумарний) показник « >Цінність - Доступність» (R), своєю чергою, буде свідчити про глибини, які завжди усвідомлювати стан залучення особистості, власні внутрішні конфлікти, ступінь внутрішньої незадоволеності, блокади основних життєвих потреб.

Слід зазначити ще одне поняття — «Нейтральна зона» (НЗ). Воно являє собою всю сукупність показників, де немає помітних «внутрішніх конфліктів», тобто де $|>Ц-Д| < 4$. Усі сфери, які в такий спосіб потрапляють у НЗ, представляють свого роду «безконфліктну», нейтральну зону, де потреби бажаного і його задоволення переважно збігаються [41, с. 13-15].

Додаток Д

Програма «Самопізнання» як шлях до відродження морально-духовних цінностей людини

*Виховувати людину інтелектуально, не виховавши її морально, - значить,
виростити загрозу для суспільства.*

Ф. Рузвельт

Новий світ висуває нові вимоги. Як тільки людина перестає прагнути вгору, рости духовно, набувати нові знання, він перестає збільшувати свою «вартість», і, відповідно, «вартість» країни в цілому.

Нова освітня програма передбачає цілеспрямоване, поетапне виховання і навчання дітей, підлітків, молоді в дусі загальнолюдських цінностей, спрямована на формування цілісної гармонійної особистості.

«Від народження кожній людині дано величезний світ необмежених можливостей. І розкрити їх він зможе тільки тоді, коли розширить свою свідомість, повірить у силу своєї волі і психіки. А батьки і педагоги зобов'язані розглядати закладений в дитині талант і зробити так, щоб потенційний полководець в юності потрапив не в хореографічний гурток, а в кадетський корпус, а майбутньому великому художнику, замість футбольних м'ячів, дарували в дитинстві пензлі та фарби ».

Сьогодні перед суспільством ставиться завдання «відродження духовності». Запитання інтелектуального, естетичного, трудового, фізичного, морально-духовного виховання набувають особливої актуальності.

Духовне життя колективу будується не тільки на визнання, а й на розвиток, зміцнення індивідуальності, особистої гідності кожної людини. Моральність виступає показником загальної культури людини, її достоїнств, прихильності загальнолюдським цінностям.

Роль і місце предмета «Самопізнання» у навчально-виховному процесі дуже значні. Адже найголовніше для педагога - це допомогти дитині

розкрити свій потенціал, зуміти реалізувати себе в житті, на практиці, дати дітям можливість самовиражатися, пізнати самого себе і оточуючих [7, с. 29-32].

Мета: розширювати уявлення про любов як про духовну цінність; формувати у учасників сприйняття самих себе як джерело любові.

1. Привітання.

- Як чудово, що ми всі сьогодні зібралися. Нам приємно бачити вас. Запрошуємо вас до кола любові.

- Давайте ще раз привітаємося. Вітатися можна по різному: як ділові люди - рукостискання; як добрі, старі приятелі - обійнятися; просто потертися плічками (спинками); потертися вушками. – Спасибі.

2. Бесіда

- Прекрасне слово любов, давайте разом спробуємо дати визначення цьому слову, використовуючи прикметники.

(Учасники по колу називають слова: світла, щаслива, вірна ...)

- Спасибі!

Запросити учасників сісти на стільці в колі.

3. Вправа «Розкажи про себе».

- Великі слова сказав Людвіг Фейєрбах: «Щоб пізнати людину, потрібно її полюбити».

- А якщо ці слова перефразувати те, щоб полюбити, треба пізнати. Давайте познайомимось і постараємося побільше дізнатися один про одного.

- Перед вами аркуш паперу. Вирвіть з паперу чоловічка.

(Показ виконання роботи під супровід ТВ - природа)

- Це ваше сприйняття себе. На грудях напишіть своє ім'я.

- Голова - область фантазій людини. В області голови напишіть свою мрію.

- На правій руці, напишіть те, що любите робити найбільше.

- На лівій руці, що не любите робити.

- На правій нозі - де ви працюєте.

- На лівій нозі - де ви любите відпочивати
- Просимо вас представити себе.

(Учасники по колу розповідають про себе, лялька вивішується на планшет).

- Спасибі велике!

4. Хвилинка тиші.

Звучить тиха музика саксофон.

- А тепер ми пропонуємо вам побути наодинці з собою ...

Сядьте зручніше, можете закрити очі.

- Уявіть собі, що любов - це світло, освітлює світ. Від цього світла людям ставати тепло і затишно. Серця їх радіють. Люди співають пісні, говорять один одному теплі слова.

Любов - це почуття, яке наповнює особливим змістом життя людини. У люблячої людини добрий привітний погляд.

Відчуйте любов у вашому серці. Відправте цей світло любові своїм близьким. Нехай вони відчують вашу любов, і вона зігріє їх своїм теплом.

Побажайте подумки їм удачі у всіх справах.

- Назвіть тих, кого ви любите? (5 - 6 осіб).

Цитата: «Любов - це безцінний дар. Ти можеш подарувати любов, і все ж вона у тебе залишиться». Л.М. Толстой

- Спасибі [11, с.92; 15, с. 324-327]!

5. Притча.

«Ранній, жовтий, всемогутній» (заставка на ТБ - кульбаби).

- Послухайте притчу.

Одна людина пишалася своєю прекрасною галявиною. Одного разу вона побачила, що серед трави вирости кульбаби. Як вона тільки не намагався позбутися від них, але кульбабки продовжували бурхливо рости. Нарешті вона написала у департамент сільського господарства.

У своєму листі вона перерахувала всі методи боротьби з бур'янами. А Лист закінчив питанням: «Я випробував всі методи. Порадьте, що робити?»

«Вільний мікрофон» - Отже, ви представник департаменту сільського господарства. Що б ви йому порадили?

(Учасники висловлюються, передаючи мікрофон.)

- Спасибі! Послухайте, чим закінчилася ця притча.

Незабаром він отримав відповідь: «Пропонуємо вам полюбити їх». Я теж пишався своєю галявиною, і теж перепробував всі відомі мені методи знищення кульбаб. Так що полюбити їх було зовсім непросто.

Я почав розмовляти з ними щодня. Щиро. Дружелюбно.

Кульбаби зловісно мовчали. Вони ще не відійшли від війни, яку я їм оголосив, і будь-які мій дії сприймали з побоюванням.

Але одного разу вони посміхнулися.

Вони заспокоїлися, і ми стали друзями.

Звичайно, галявина моя вся заросла кульбабами.

Але яким прекрасним став мій сад! »

- На кульбабах напишіть слова, з якими він звертався до кульбаби.

- Давайте прикрасимо галявину кульбабами з прекрасними словами любові [18, с.87-91].

(Плакат з зображення будинку і зеленої галявини)

6. Вправа «Рольова гра».

У сім'ї, як відомо, виникають різні ситуації, які вимагають спільного рішення. Давайте уявимо такі ситуації і потренуємося в їх подоланні. А варіанти відповідей вислухаємо і з боку дітей і з боку батьків.

Діти і дорослі діляться на групи (4 - дорослі, 4 - діти). Групам пропонуються для обговорення ситуації.

1 ситуація.

Телевізор в будинку один. За однією програмою транслюється футбольний матч, який хоче дивитися тато, за іншою - передача для мами, по третій - мультфільми, які мріє побачити син. Що робити?

2 ситуація.

Мама пізно приходиться додому з роботи. У неї болить голова, вона дуже втомилася. Крім того, вона принесла додому роботу. Звичайно ж мамі дуже хочеться, щоб її вдома чекали гаряча вечеря і прибрана квартира. Але там її чекають гості дитини, раковина, забита брудним посудом, неприбраним квартира і дочка, яка запитує: «Мамо! Смачного нічого немає?»

3 ситуація.

У дідуся часто піднімається тиск. Погано йому. Тиша і спокій - ось найкращі ліки для нього. Він годину полежить, і йому стає краще. У дідуся є два онука. Але у них є одна особливість. Вони не можуть говорити нормальним голосом, кричать, сперечаються і сваряться. І так. На жаль, продовжується цілий день.

4 ситуація.

Мама просить сина: «Винеси відро!» «Зараз, - відповідає він, - ось фільм закінчиться і винесу. Після фільму до нього зайшли друзі пограти в «Денді». Син після гри зголоднів і сіл їсти за стіл. Мама знову просить його винести відро зі сміттям. Син посилається на те, що йому терміново треба готувати уроки.

Мама бере і сама виносить сміття. А син їй каже: «Мамо! Я б все зробив сам! Тільки потім!»

7. Коло «Від серця до серця».

- Даруйте любов, добро один одному.

Тема: Піклуючись про щастя інших, ми знаходимо своє власне.

Мета: сприяти формуванню уявлень про цінності «щастя», її силі і значущості для людини і людської спільноти.

Щастя - це справжня любов до людей і здатність зробити заради цього кохання хоча б трохи

- Що найважливіше для людини? Міцне здоров'я і щастя.

- Доводилося вам бачити щасливих людей?

- За якими ознаками ви визначили, що вони щасливі? Давайте подаруємо, один одному усмішку і промовимо разом слова:

Посміхайся, посміхайся, посміхайся!

Посміхайся цілий день.

Посміхайся, посміхайся, посміхайся!

І весь світ посміхнеться тобі.

Поговоримо.

- Чи вважаєте ви себе щасливими?

- Від чого це залежить? Закрийте очі і уявіть, що ви доторкуєтесь щастя.

- Що ви відчуваєте? Опишіть свої відчуття.

8. Кластер «Дерево щастя».

Дайте визначення поняттю «щастя». На «листочках» напишіть свої припущення.

Завдання проходить під звуки повільної мелодії.

Потім батьки коментують свої відповіді і прикріплюють «листочки» до дерева. Поняття «щастя» визначається як стан високої задоволеності життям. Це задоволення ми відчуваємо, коли відчуваємо себе зв'язаними з людьми, природою, коли ми знаходимося в істинному злагоді з самим собою. Спочатку слово щастя вживалося в значенні «хороша частка», «спільна участь».

«Кожна людина-це певна нота, яку в вас заклала доля. Думки людини - ще одна нота. І вчинки його - нота. Коли ці три ноти звучать злагоджено, жодна з них не фальшивить - це і називається щастям» (Михалков) [20, 26-28; 47, с. 42].

9. Притча про Шартрський собор.

Давним-давно у французькому місті Шартрі будували великий собор. Трьом робітникам, підвозив на тачках матеріал, задали одне і те ж питання: «Що ви робите?»

Перший відповів крізь щільно стиснуті зуби:

- Тягаю важкі тачки з цим проклятим каменем. Он, які мозолі набив на руках!

Другий сказав добродушно:

- Що роблю? Заробляю на шматок хліба своїй дружині і дітям.

А третій випростався, витер з обличчя краплі поту, широко посміхнувся і сказав:

- Я будую Шартрський собор!

Охарактеризуйте діяльність робочих. Кому з них робота приносила щастя [53, с.78-81]?

10. Робота в групах «Сходинки щастя».

- Що ж, по-вашому, може принести людині щастя?

Батьки в групах обговорюють проблему. Виступ спікера.

Спектр щастя широкий. Це може бути везіння і удача. Це можуть переживання, особливо радісні. Це може бути навіть мить життя, якщо воно було дуже яскравим. І, нарешті, це може бути задоволення життям в цілому.

Психологи виділили 5 ступенів щастя.

1 ступінь. Стан задоволеності самим чинником існування (я живий);

2 ступінь. Задоволеність матеріальними благами (я придбав);

3 щабель. Задоволеність від спілкування з іншими людьми.

4 щабель. Задоволеність в момент творчості (будую, створюю);

5 щабель. Задоволеність від діяльності з удосконалення життя (залишаю після себе).

11. «Формула щастя».

- Що вам потрібно для щастя? Складіть «формулу щастя».

Батьки складають власні «формули щастя», оформляють попроизводно на кольорових аркушах паперу.

«Щасливі обличчя дітей - велике щастя», говорить народна мудрість. Діти вчаться жити у життя. І дорослі тому приклад. Пропонуємо вам поради, які допоможуть вашим щасливим родинам.

Якщо дитину постійно критикують, він вчиться ненавидіти.

Якщо дитина живе у ворожнечі, вона вчиться бути агресивним.

Якщо дитину висміюють, він стає бути замкнутим.

Якщо дитину часто підбадьорювати, він вчиться вірити в себе.

Якщо дитину часто хвалять, але вчиться бути вдячним.

Якщо дитина живе в чесності, вона вчиться бути справедливим.

Якщо дитина живе в довірі до світу, він вчиться вірити в людей [7, 21].

12. Коло від серця до серця.

- Чи може людина поділитися щастям?

- Яким чином передається щастя?

Цитата. (За столом)

- Як ви думаєте, чому мудреці кажуть: «Любов - є сила життя»?

(Відповіді дітей)

Узагальнення: для того щоб жити гідно, щоб бути сильним, ми будемо вчитися будувати будиночок для любові у своєму серці. Серце буде рости, і будиночок буде рости і перетвориться на великий храм з кришталіків любові.

13. Колективна творча робота «Сонечко» (за столом).

- У нашому храмі любові повинно бути тепло світло. Звідки ми його отримаємо? (Відповіді)

- Допоможіть оживити сонечко. Воно дуже хоче дарувати свою любов і тепло, але не знає кому, хто її потребує. Воно питає нас: Кого любити? Кого і що любити? Як можна подарувати цю любов? (Обговорюємо разом, кріпимо промінь підписаний до сонця, вибираємо символ і кріпимо до нього промінчик-стрічку)

До Батьківщини-навчання, праця, добрі справи ...

До сім'ї - турбота, повага, ласкаве слово, допомога ...

До себе-стежити за своїм здоров'ям, не здійснювати поганих вчинків ...

До друзів-увагу, повагу, допомогу ...

До природи-захист, турбота, дбайливе ставлення, залицяння [47, с.44]...

14. Вправа „Дякую за приємне заняття”.

Учасники по колу дякують одне одному за чудове заняття, діляться своїми враженнями, думками, почуттями, переживаннями тощо.

Додаток Е

Діагностування рівня особистісного розвитку з урахуванням вікового фактора

Особистісне зростання людини – поняття дуже широке. Але основними рисами розвинутої особистості, за А. Маслоу, можна вважати такі:

- свобода вибору – вміння здійснювати життєвий вибір за власним бажанням;
- життєрадісність та енергійність у повсякденному житті;
- досягнення значного успіху в діяльності, оскільки вона є для людини об'єктом самовираження;
- прагнення до самопізнання, виявлення особистісних можливостей;
- цілісне сприйняття світу;
- внутрішня гармонія, багатий внутрішній світ [25, с. 111-113].

Відтак в основу даного дослідження покладено вимірювання рівня самоактуалізації також тут існує припущення, що він розрізняється у людей в залежності від віку, набуваючи після 30 років більшого усвідомлення, глибини, інтравертованості, прагнення до усвідомлення життєвих смислів.

Вибірка дослідження склала дві групи людей віком від 18 до 45 років (далі – експериментальна група і контрольна група), які виявили бажання пройти тренінг особистісного зростання (по 16 осіб у кожній групі). При цьому кожна група умовно була поділена на дві рівні підгрупи за віком – молодші 30 років і старші 30 років.

Обидві групи склалися з наших клієнтів, які в ході консультативного спілкування зацікавилися можливістю подальшого особистісного зростання, та рекомендованих ними людей, що бажали пройти тренінг.

Досліджуваним було запропоновано набір методик: „Вимірювання рівня самоактуалізації особистості”, „Тест смисложиттєвих орієнтацій”, „Ціннісні орієнтації” М. Рокича, які в сукупності, на нашу думку, найбільш повноінформують про ступінь особистісного розвитку людини у даний час.

В результаті загального психодіагностичного дослідження було отримано дані, які для зручності співставлення й аналізу представлені в наведених нижче таблицях.

Результати, одержані за допомогою методики „Вимірювання рівня самоактуалізації” подано в таблиці 1, де: БЦ – блок цінностей, БП – блок почуттів, БСС – блок самосприйняття, БКЛ – блок концепції людини, БМЧ – блок міжособистісної чутливості, БСДЗ – блок ставлення до знання, КЧ – шкала компетентності у часі, П – шкала підтримки, ЦО – шкала ціннісних орієнтацій, ГП – шкала гнучкості поведінки, СЗ – шкала сензитивності до себе, СТ – шкала спонтанності, СП – шкала самоповаги, СПР – шкала самоприйняття, УПЛ – шкала уявлення про природу людини, СН – шкала синергії, ПА – шкала прийняття агресії, К – шкала контактності, ПП – шкала пізнавальних потреб, КР – шкала креативності [42, с. 223-225; 67, с. 227].

Таблиця 1

Основні показники рівня самоактуалізації

Базові Групи шкали	Додаткові шкали																				
	БЦ	БП	БСС	БКЛ	БМЧ	БСДЗ	кч	п	цо	гп	сз	ст	сп	спр	упл	сн	па	к	пп	кр	
респон- дентів																					
Молодші 30 років	50	53	50	64	48	58	58	52	60	50	57	45	65	67							
Старші 30 років	55	60	62	56	55	50	50	56	65	58	53	55	65	63							

З наведених даних можна зробити висновок, що на період тестування розвиток самоактуалізації зацікавлених в ньому респондентів перебував на середньому рівні, оскільки, згідно з інструкцією, найбільш оптимальними є показники в значеннях від 50 до 70 %. У даному випадку показники розміщені переважно саме на цьому відтинку, за винятком шкали сензитивності до себе (у віковій підгрупі „до 30 років”) і шкали контактності (в тій же віковій підгрупі).

За цією ж методикою виявлено, що у респондентів до 30 років, у порівнянні з респондентами понад 30 років, вищі показники за шкалами гнучкості поведінки, спонтанності, самоповаги, прийняття агресії та креативності.

Водночас респонденти, вік яких перевищує 30 років, продемонстрували вищі показники за шкалами компетентності у часі, підтримки (відповідно до змісту цих шкал, респонденти характеризуються здатністю жити „теперішнім”, бачити своє життя цілісним), ціннісних орієнтацій, сензитивності до себе, самоприйняття, уявлення про природу людини, синергії і контактності.

Найнижчі показники у підгрупі „до 30 років” за шкалами контактності і сензитивності до себе (45 % та 48 % відповідно). У підгрупі старших за 30 років найнижчі показники виявилися за шкалами спонтанності і самоповаги – в обох випадках по 50 %.

За шкалою пізнавальних потреб показники в обох вікових підгрупах однакові.

Отже, можна зробити висновок, що більшість шкал (показників) перебувають на середньому та дещо вищому середнього рівні розвитку.

Приємним було те, що ця група людей прагне подальшого особистісного зростання.

Результати, одержані за допомогою методики „Тест смисложиттєвих орієнтацій”, що була проведена із загальною групою респондентів, знову ж з

урахуванням розподілу на дві вікові підгрупи – до 30 років і після 30 років, демонструємо в таблиці 2.

Таблиця 2
Результати „Тесту смисложиттєвих орієнтацій”

	Субшкали				
	Цілі в житті (П1)	Емоційна насиченість життя (П2)	Результа- тивність життя (П3)	Локус- контроль – Я (П4)	Локус- контроль – життя (П5)
Респонденти					
Молодші 30 років	1,5	1,8	1,0	1,2	1,6
Старші 30 років	1,7	1,8	1,6	1,5	1,4

Можна зробити висновок, що на даному етапі у респондентів, молодших 30 років, вищими виявилися показники лише з одного параметра – „локус контроль – життя” (1,6 порівняно з 1,4 у респондентів підгрупи віком понад 30 років).

За параметром „емоційна насиченість життя” дані в обох вікових підгрупах однакові (1,8).

За параметрами „цілі в житті”, „результативність життя” та „локус контроль – Я” вищі показники у підгрупі респондентів віком понад 30 років.

При цьому, різниця в показниках невелика. В бесідах з респондентами було виявлено їх бажання (і готовність) переглядати свій світогляд і

корегувати думки при наявності конструктивних підходів до їх трансформації.

Результати, одержані за допомогою методики „Ціннісні орієнтації”, подано в таблиці 3.

Таблиця 3
Ієрархія термінальних цінностей

№ п/п	Зміст цілей (цінностей) життя	Ранг	
		Молодші 30 років	Старші 30 років
1	Активне діяльне життя (повнота і емоційна насиченість життя)		16 15
2	Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)		13 7
3	Здоров'я (фізичне і психічне)	2	1
4	Цікава робота	4	4
5	Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві)		18 13
6	Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною)		3 5
7	Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних ускладнень)		5 3
8	Наявність добрих і вірних друзів	8	18
9	Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)		11 6
10	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток)		15 9
11	Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та		17 10

	здібностей)		
12	Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне самовдосконалення)	9	8
13	Розваги (приємне, легке проведення часу, відсутність обов'язків)	10	17
14	Свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках)	1	16
15	Щасливе сімейне життя	6	2
16	Щастя інших (розвиток та вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)		12
17	Творчість (можливість творчої діяльності)	14	14
18	Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	7	11

Респонденти віком до 30 років в ієрархії термінальних цінностей, демонструючи основні цілі людини на даний період, віддали перевагу таким цінностям, як свобода (1), фізичне та психічне здоров'я (2), любов (3). На останньому місці за значущістю у цій віковій підгрупі – краса природи і мистецтва (18).

У респондентів віком понад 30 років на основних позиціях – здоров'я (1), щасливе сімейне життя (2) і матеріально забезпечене життя (3). А на останній позиції – наявність добрих та вірних друзів (18).

В ієрархії інструментальних цінностей (таблиця 4), демонструючи вагомості на даний період якості особистості (як цінності), респонденти віком до 30 років віддали перевагу таким цінностям, як сміливість у відстоюванні власної думки, поглядів (1), незалежність, здатність діяти самостійно, рішуче (2) та раціоналізм (3). На останньому місці вони залишили терпимість стосовно поглядів і думок інших, уміння вибачати іншим їхні помилки та ілюзії (18).

Таблиця 4
Ієрархія інструментальних цінностей

№ п/п	Зміст якостей особистості (як цінностей)	Ранг		
		Молодші 30 років	Старші 30 років	
1 3	Акуратність (уміння тримати в порядку речі, порядок у справах)			10
2	Вихованість (добрі манери)	11	2	
3	Високі запити (високі вимоги до життя та високі домагання)		12	17
4	Життєрадісність (почуття гумору)	4	4	
5	Виконавчість (дисциплінованість)	14	14	
6	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)		2	11
7	Непримиренність до своїх вад та вад інших		8	16
8	Освіченість (широта знань, висока загальна культура)		9	5
9 1	Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)			13
10	Раціоналізм (вміння раціонально і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення)		3	6
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)		16	13
12	Сміливість у відстоюванні власної думки, поглядів		1	18
13	Міцна воля (вміння наполягти на своєму, не відступаючи перед труднощами)		5	15
14	Терпимість до поглядів і думок інших, вміння вибачати іншим їх помилки		18	7
15 12	Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору,			15

	поважати інші смаки, звичаї, звички)		
16	Чесність (правдивість, щирість)	6	10
17	Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)	7	9
18	Чуйність (турботливість)	17	8

Респонденти віком понад 30 років розподілили інструментальні цінності інакше, поставивши на перші місця відповідальність (1), вихованість (2) і охайність, уміння тримати в порядку речі та порядок у справах (3). На останньому місці в цій віковій підгрупі – сміливість у відстоюванні власної думки, поглядів (18). Цікаво, що за цим критерієм ставлення респондентів віком до 30 років та віком понад 30 років діаметрально протилежне!

В цілому результати експериментального дослідження виявили певну різницю між життєвою орієнтацією та цінностями респондентів віком до 30 та респондентів віком понад 30 років. Найпомітніше вони проявились у підсумках тесту „Ціннісні орієнтації”. Пріоритетні ціннісні орієнтації респондентів віком до 30 років характеризуються яскраво вираженою особисто значущою спрямованістю [41, с. 12-16; 39, с. 51-53; 26, с. 25; 15, с. 345-348].